

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет економіки та управління

Кафедра національної економіки та публічного управління

Освітньо-професійна програма:

Державна політика та публічне управління

Галузь знань: 28 Публічне управління та адміністрування

Спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні»

здобувача Очеретяного Сергія Володимировича _____

Науковий керівник: *к.т.н. Шпига Петро Семенович* _____

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною
комісією з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: *д.держ.упр., проф. Карпенко О.В.*

Київ 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет економіки та управління

Кафедра національної економіки та публічного управління

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА

Державна політика та публічне управління

Галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної групи (гарант)
освітньо-професійної програми

_____ А.С. Осьмак

_____ 2024 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ О.В. Карпенко

_____ 2024 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

здобувачу вищої освіти Очеретяному Сергію Володимировичу

очної (денної) форми навчання

на підготовку кваліфікаційної магістерської роботи

на тему «Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні»

Тему затверджено наказом ректора Університету від «27» вересня 2024 р. № 1686-ст

Кваліфікаційна магістерська робота виконується на матеріалах Міністерства молоді та спорту.

План кваліфікаційної магістерської роботи

Розділ 1	Історичний генезис української національної ідеї	
Розділ 2	Сучасне бачення сутності української національної ідеї: основні політологічні підходи	
Розділ 3	Складові національної ідеї	
Об'єкт дослідження:	Формування та реалізація державно-управлінських процесів в Україні.	
Предмет дослідження:	Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні	
Мета кваліфікаційної магістерської роботи:	Основною метою кваліфікаційної магістерської роботи є визначення ролі національної ідеї у формуванні та реалізації державно-управлінських процесів в Україні, а також розробка практичних рекомендацій щодо її використання для консолідації суспільства та забезпечення сталого розвитку держави.	

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1	1. Розкрити історичний генезис української національної ідеї з акцентом на її формуванні в різні періоди державності.
У розділі 2	1. Здійснити аналіз концептуальних підходів до визначення національної ідеї.
У розділі 3	1. Визначити роль національної ідеї у розвитку правової держави та громадянського суспільства в умовах сучасної України. 2. Оцінити значення національної ідеї у процесах міжнародного співробітництва та євроінтеграції України. 3. Розробити рекомендації щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси.

Завдання підготував
науковий керівник

П.С. Шпига

Завдання одержав
здобувач

С.В. Очеретяний

«29» вересня 2024 р.

«29» вересня 2024 р.

Реферат

Кваліфікаційна магістерська робота містить 79 сторінок та список використаних джерел з 41 найменувань.

«Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні»

Об'єктом дослідження кваліфікаційної магістерської роботи є формування та реалізація державно-управлінських процесів в Україні.

Предметом дослідження є національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні.

Мета і завдання дослідження. Основною метою кваліфікаційної магістерської роботи є визначення ролі національної ідеї у формуванні та реалізації державно-управлінських процесів в Україні, а також розробка практичних рекомендацій щодо її використання для консолідації суспільства та забезпечення сталого розвитку держави.

Відповідно до поставленої мети визначені такі *завдання*:

- розкрити історичний генезис української національної ідеї з акцентом на її формуванні в різні періоди державності;
- здійснити аналіз концептуальних підходів до визначення національної ідеї;
- визначити роль національної ідеї у розвитку правової держави та громадянського суспільства в умовах сучасної України;
- оцінити значення національної ідеї у процесах міжнародного співробітництва та євроінтеграції України;
- розробити рекомендації щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси.

Теоретична, методична значущість отриманих результатів полягає у розширенні наукових уявлень про національну ідею як фундаментальну основу державно-управлінських процесів. У роботі узагальнено та систематизовано ключові концептуальні підходи до визначення сутності національної ідеї, її історичної еволюції та сучасної ролі в розвитку державного управління.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій для удосконалення державної політики з урахуванням концептуальних засад української національної ідеї. Результати дослідження можуть бути застосовані при розробці стратегій національного розвитку, у діяльності органів державної влади, спрямованій на консолідацію суспільства.

Рік виконання кваліфікаційної магістерської роботи – 2024. Рік захисту роботи – 2024.

Ключові слова: Українська національна ідея, етнос, народ, нація, національна держава, націоналізм, громадянське суспільство, національні меншини, українська культура, українська мова, духовність, соціальна справедливість, державний герб, прапор, євроінтеграція, Європейський Союз, економіка країни, соціальна захищеність, високий рівень життя, національна безпека.

В і д г у к
про кваліфікаційну магістерську роботу
здобувача факультету економіки та управління
освітньо-професійної програми
«Державна політика та публічне управління»

Очеретяного С.В.

на тему «Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні»

1. Актуальність теми. Дослідження є актуальним у контексті розвитку сучасної України, яка перебуває в умовах соціально-економічних і політичних трансформацій. Національна ідея, як базовий ідеологічний концепт, може слугувати потужним інструментом для консолідації суспільства, забезпечення стабільності державного управління та формування чіткої стратегії розвитку. Актуальність роботи також зумовлена потребою осмислення національної ідеї в умовах глобалізації та європейської інтеграції України.

2. Позитивні риси кваліфікаційної магістерської роботи. Робота відзначається високим рівнем теоретичного осмислення досліджуваної проблеми. Автором комплексно проаналізовано історичні та сучасні аспекти формування національної ідеї, її вплив на державно-управлінські процеси. Також, висвітлено аспект, щодо визначення важливості національної ідеї у процесах міжнародного співробітництва та євроінтеграції України.

3. Наявність самостійних розробок автора. Автором у роботі самостійно розкрито історичний генезис української національної ідеї, здійснено аналіз концептуальних підходів до визначення національної ідеї. Також, особливу увагу приділено визначенні ролі національної ідеї у розвитку правової держави та громадянського суспільства в умовах сучасної України, та розроблено рекомендації щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси.

4. Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій. Результати дослідження мають як наукове, так і практичне значення. Теоретичні узагальнення можуть бути використані для подальших досліджень у сфері державно-управлінських наук, політології та соціології. Практичні рекомендації роботи мають прикладний характер і можуть бути корисними у процесі розробки державної стратегії національної єдності та у реалізації політик євроінтеграції, що враховують національні особливості.

5. Наявність недоліків: У роботі відзначається мала кількість ілюстративного матеріалу, що може ускладнювати сприйняття інформації. Крім того, присутні стилістичні помилки в написанні тексту, які впливають на загальне враження від роботи.

6. Загальна оцінка кваліфікаційної магістерської роботи та її допущення до захисту перед ЕК: Кваліфікаційна магістерська робота Очеретяного С.В. виконана на професійному рівні, результати дослідження дають відповідь на поставлені завдання у вступі, робота відповідає всім наявним вимогам та може бути допущена до захисту з оцінкою «добре».

Науковий керівник: кандидат технічних наук

«__» _____ 2024 р. _____

Петро Шпиго

Рецензія

на кваліфікаційну магістерську роботу здобувача вищої освіти

Очеретяного Сергія Володимировича

на тему: «Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні»

Актуальність теми кваліфікаційної магістерської роботи і доцільність її розроблення зумовлена тим, що питання національної ідеї набуває ключового значення в умовах трансформації суспільно-політичного життя України. З огляду на сучасні виклики, зокрема геополітичні загрози, інформаційну війну та необхідність формування єдиної політичної нації, дослідження ролі національної ідеї у державно-управлінських процесах є своєчасним. Робота висвітлює складні ідеологічні аспекти, які є фундаментом для розробки стратегії державного розвитку, консолідації суспільства та інтеграції в європейський простір.

Якість проведеного дослідження. Дослідження, виконане автором, відповідає основним напрямкам наукових досліджень кафедри національної економіки та публічного управління. Автор застосував здобуті під час навчання теоретичні й практичні знання, вміння та навички в галузі публічного управління та адміністрування для вирішення конкретних практичних завдань.

Позитивні риси кваліфікаційної магістерської роботи. Робота охоплює широкий спектр питань, зокрема історичний розвиток української національної ідеї, сучасні концептуальні підходи до її осмислення та її інтеграцію у державно-управлінські механізми. Автор грамотно поєднав теоретичний аналіз із практичними аспектами, що забезпечує цілісність дослідження.

Зауваження. У роботі не до кінця розкрито питання використання національної ідеї як інструмента управління під час кризових ситуацій, що є особливо важливим для сучасної України.

Магістерська робота Очеретяного Сергія Володимировича на тему «Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні» відповідає вимогам, які висуваються до дипломних робіт на здобуття кваліфікації магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», може бути допущена до захисту перед ЕК та заслуговує на оцінку «добре».

Державний експерт експертної групи
формування Національної програми
інформатизації директорату розвитку
Національної програми інформатизації
Міністерства цифрової трансформації України,
доктор наук з державного управління

Сергій ГОРБЛЮК

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ	8
1.1 Формування української національної свідомості в Київській Русі та Галицько-Волинській державі	8
1.2 Українська національна ідея у ХІХ столітті	13
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ СУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ОСНОВНІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ	40
2.1 Концептуальні підходи до визначення української національної ідеї в сучасній політології	40
2.2 Етнокультурний підхід до української національної ідеї	53
РОЗДІЛ 3. СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ	57
3.1 Формування національної ідеї в соціокультурному вимірі	57
3.2 Національна ідея в умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства	63
3.3 Міжнародне співробітництво та євроінтеграція України в контексті національної ідеї	68
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Актуальність теми. Минуло більше 30 років незалежності України, а дискусії яким є нинішнє українське суспільство, в якому напрямку воно розвивається і яким має бути у майбутньому, не вщухають. Різні політичні, соціальні, економічні сили пропонують різні моделі облаштування суспільства та засоби його модернізації. Але, 70 років життя авторитарної моделі керування суспільством в СРСР, у складі якої була Україна, показало неминучість краху ідеології яка повністю вичерпала внутрішні можливості для свого розвитку. Привертають увагу спроби теоретично обґрунтувати можливість і необхідність побудови в Україні суспільства, яке базувалося б на механізмах ринкової економіки й політичних цінностях ліберального характеру. Проте, процес суспільних дискусій точиться не на порожньому місці й зумовлений не абстрактними міркуваннями. Точкою відліку в таких дискусіях є доконаний факт – факт існування незалежної Української держави, що законодавчо закріплений у її Конституції [1].

Дискусії довкола питання про шляхи суспільного поступу – річ природна й потрібна. Важливо однак, щоб вони виводили на рішення, що мають практичний сенс, а не блокували процес перетворень. “Супермета цих дискусій знайти пояснення соціальним змінам, що мають місце в Україні, як з погляду глобалізації світу, так і з точки зору регіональних взаємодій на трьох різних рівнях: всесвітньо-історичному, соціально-структурному та індивідуальному. Вони пов’язані також із прагненням запропонувати програми перетворень.

У цьому контексті, саме українська національна ідея була, є і буде надалі для дуже численних сил в Україні тією платформою, на якій можлива розбудова суспільного життя. Увага до неї значно зросла в останні роки як з боку провідних політиків, так і в середовищі соціально активних громадян. Це

цілком закономірно. Твердження про те, що незалежна Українська держава може оптимально розвиватися на основі української національної ідеї, є переконливим як з погляду здорового глузду, так і з точки зору суспільної теорії. Таке твердження повністю узгоджується із історичним досвідом інших держав [38].

Українська національна ідея як духовний феномен є відносно новим об'єктом дослідження. У радянській гуманітарній науці термін “національна ідея” був відсутнім взагалі, оскільки марксистсько-ленінська ідеологія не припускала навіть можливості існування в СРСР явища, яке даний термін міг би означувати. Це стосувалося не тільки української національної ідеї, а й аналогічних духовних феноменів інших етносів, які мешкали в Радянському Союзі.

Ситуація змінилася після здобуття Україною незалежності у 1991 році. Почали з'являтися праці, дослідження, статті в пресі, які розкривали різні погляди на сутність національної ідеї, її еволюцію, шлях від культурно-автономних прагнень українців (Кирило-Мефодіївців, М. Драгоманова) і ін., перші думки, прагнення, усвідомлення необхідності здобуття власної Української держави, про рух соціалістів, гетьманців, ліберальних демократів, українських комуністів, націоналістів, дисидентів та проголошення незалежності України; сучасне бачення сутності української національної ідеї, її основні політологічні підходи в контексті розвитку громадянського суспільства, націоналістичний погляд та поєднання двох як найбільш прийнятний для України шлях; територіальний патріотизм, формування політичної нації до якої входять патріоти усіх національностей України; утвердження державної української мови та забезпечення вільного розвитку і використання мов національних меншин; розвиток правової держави та громадянського суспільства; соціально спрямованої та економічно ефективної держави; про європейський вибір України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед узагальнюючих історичних праць виділяються роботи Д.Квітковського, В.Іванишин [14] , Я.Радевич-Винницький [14], О.Петраш [28], В.Трощинський [39], В.Солдатенко [36] , Ю.Пундик [30]. Дослідження сутності та сучасного бачення української ідеї опрацьовано такими вченими як; А.Фартушний [40], А.Табачковський, О.Коваленко. Про проблеми національної ідеї в економіці у своєму циклі інтерв'ю Національній радіокомпанії України розповів В. Сікора [34]. Про народну економіку і національну ідею в Україні, М. Савлук, Ю. Мачуха. На проблеми європейського вибору України звернули увагу такі дослідники як Б. Гудима, Р. Осипенко, В. Горбулін, та багато інших.

Враховуючи усе прочитане і вивчене, розуміючи важливість української національної ідеї – як духовної основи державотворчих процесів в Україні, автор намагається висловити і свій власний погляд, свою власну думку на такі проблеми як консолідація української нації, формування української політичної нації, духовну мобілізацію українського суспільства, проблеми утвердження української мови, європейський вибір України, оптимістичне бачення впровадження української національної ідеї, поступове і безповоротне збільшення її носіїв. Автор вважає, що українська національна ідея обов'язково відіграє свою позитивну роль у державотворенні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення ролі національної ідеї у формуванні та реалізації державно-управлінських процесів в Україні, а також розробка практичних рекомендацій щодо її використання для консолідації суспільства та забезпечення сталого розвитку держави.

Відповідно до мети дослідження в процесі виконання роботи були поставлені наступні *завдання*:

- розкрити історичний генезис української національної ідеї з акцентом на її формуванні в різні періоди державності;
- здійснити аналіз концептуальних підходів до визначення національної ідеї;

- визначити роль національної ідеї у розвитку правової держави та громадянського суспільства в умовах сучасної України;
- оцінити значення національної ідеї у процесах міжнародного співробітництва та євроінтеграції України;
- розробити рекомендації щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси.

Об'єкт дослідження – формування та реалізація державно-управлінських процесів в Україні.

Предмет дослідження – національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження були використані різні, а саме: аналізу та синтезу – для вивчення теоретичних основ національної ідеї; метод систематизації для оцінки сучасних тенденцій; метод узагальнення – для формулювання висновків і рекомендацій щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси.

Теоретична, методична значущість отриманих результатів полягає у розширенні наукових уявлень про національну ідею як фундаментальну основу державно-управлінських процесів. У роботі узагальнено та систематизовано ключові концептуальні підходи до визначення сутності національної ідеї, її історичної еволюції та сучасної ролі в розвитку державного управління.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій для удосконалення державної політики з урахуванням концептуальних засад української національної ідеї. Результати дослідження можуть бути застосовані при розробці стратегій національного розвитку, у діяльності органів державної влади, спрямованій на консолідацію суспільства.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці, публікації українських та зарубіжних вчених, нормативно-правові акти України.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі розглянуто історичний розвиток української національної ідеї, зокрема її зародження у Київській Русі та Галицько-Волинській державі, а також трансформацію національної свідомості в XIX столітті. Проаналізовано ключові етапи становлення української ідентичності, акцентуючи увагу на історичних подіях, що заклали підґрунтя для сучасного розуміння національної ідеї.

У другому розділі охарактеризовано сучасні концепції української національної ідеї в політологічній науці. Детально розглянуто основні підходи до її визначення, включаючи етнокультурний вимір, що акцентує увагу на значенні мови, культури та традицій у формуванні національної свідомості.

У третьому розділі досліджено складові української національної ідеї у соціокультурному, правовому та міжнародному контекстах. Зокрема, увага приділена значенню правової держави, громадянського суспільства, а також ролі міжнародного співробітництва та євроінтеграції у реалізації національної ідеї України.

Апробація дослідження. Результати дослідження представлені автором на III міжнародній науково-практичній онлайн-конференції «Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах» (м. Київ – м. Вроцлав, 23 жовтня 2024 року) [41].

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

1.1 Формування української національної свідомості в Київській Русі та Галицько-Волинській державі

Процес зародження української національної ідеї був досить складним і тривалим. Щоб з'ясувати його глибинну суть, треба звернутися до тих першочинників, котрі відіграли найістотнішу роль у самоідентифікації, самоусвідомленні українського народу, у визначенні ним свого місця серед інших етносів як повноцінного феномена. Такими першочинниками є особливості заселення території, що з прадавніх часів стала природним місцем мешкання далеких предків, а також географічно-територіальне, геополітичне розташування регіону.

Як би не сперечались етнографи та історики стосовно того, хто такі українці, звідки і коли вони з'явилися на цій землі, безперечно одне: саме люди, які споконвіку селились на території сучасної України, прямо або опосередковано лишали тут свій визначальний слід. Слід попередників так чи інакше зумовлював напрямок розвитку послідовників, рівень їхньої матеріальної та духовної культури. У культурі українського народу, у його генному коді є внесок всіх племен і народів, що протягом тисячоліть населяли цю територію.

З світової історії, відомо багато випадків, коли велика народність нападаючи на інші народи, і завойовуючи їх, все ж, не стає нацією. Прикладом можуть послужити напади на Європу сарматів, гунів чи обрів. Усі вони розчинилися в інших народах які в свою чергу створили свої нації. Від гунів залишилася тільки назва, – “Унгарія” – Угорщина, де плем’я гунів відігравало далеко не “головну скрипку” у створенні угорської нації. Маючи величезні

держави – імперії Сармати чи Обри зникли, залишивши по собі тільки історичні згадки. Караїмське царство, – караїми, дозволили очолити себе, сформувати свою верству з іншого народу і теж, образно кажучи їх можна порахувати на “пальцях” [13].

Успішне ведення воєн русичами-українцями в 8–10-му століттях з кочівниками та іншими нападниками, говорить про те, що, наші предки вже тоді викристалізовувалися з народності в націю. Національною ідеєю русичів було вміння Київського князя, і керівництва Київською державою організувати військові походи, і захищати русько-українську державу, яка згодом за Володимира Великого і Ярослава Мудрого була найбільшою в Європі.

На сьогодні більшість дослідників пов’язує народження українського етносу з появою першої слов’янської держави – Київської Русі. Незаперечно й те, що населення Київської Русі мало чіткі ознаки своєї етнічної належності: спільність мови, культури, території походження, психічних особливостей, а також єдину державу. Водночас сучасна етнографія та соціологія при визначенні етносу дедалі більшого значення надають психологічним факторам, особливо розрізненню спільнот за антитезою “ми – вони”. Ця антитеза на рівні суспільної свідомості виявляється у звичаях, обрядах, моралі, праві, мові, релігії, мистецтві тощо. Власне етнос як свідомо спільнота і починається з цього протиставлення. Скажімо, ми, українці не такі, як поляки, угорці, китайці, ми – інші. Ми не кращі і не гірші за інших народів, ми – просто інші. Такі які ми є. А вони такі, які вони є.

Чи було саме таке свідоме розуміння між українцями і не українцями за часів Київської Русі? Звичайно, однозначну відповідь, яка б переконала абсолютно всіх, дати не можна. Але безперечно те, що утворена у 9 столітті внаслідок тривалого розвитку східнослов’янських племен Київська держава справила могутній вплив на становлення української народності, її мови,

звичаїв, права, економіки. І в цьому відношенні Київська Русь може вважатись першою українською державою.

Не дивно, що в історіографії з давен не вщухає дискусія навколо історичної спадщини Київської Русі, навколо того, хто є її спадкоємцями. Переважна більшість російських істориків розглядала як головних, а іноді навіть єдиних спадкоємців давньоруської спадщини. Вони вважали, що саме росіяни – єдині із східних слов'ян – створили у новітні часи свою державу. Найяскравішим представником цієї тенденції був М.Погодін, який обґрунтував не лише державницькі права Росії на спадщину Київської Русі, а й етнічні. Основний його аргумент полягав у тому, що населення, яке врятувалося від татаро-монгольської навали, переселилося на схід, на територію сучасної Росії [17].

Зі свого боку, українські історики, починаючи з М. Грушевського, переконливо доводили неспроможність такого підходу. Михайло Грушевський рішуче заперечував претензії Московської Русі на всю спадщину Давньої Русі, вважаючи, що правонаступником цієї спадщини стала саме "українсько-руська народність". Адже саме вона створила у свій час Київську державу. М. Грушевський заперечував також, що держава є вищим щаблем розвитку етносу. Історію народу він пропонував вивчати як первісну щодо історії держави, оскільки розвиток останньої зумовлений економічними, культурними і національними чинниками. М. Грушевський вважав очевидним, що Київська держава, її право, побут і культура були здебільшого творінням українського народу. Він справедливо наголошував, що М. Погодін перебільшив наслідки татаро-монгольської навали на Київську Русь. Хоча навала завдала величезних збитків, вона не призвела до повного занепаду: місцеве населення вже раніше переживало подібні, навіть спустошливі набіги, після яких поверталось до звичного життя. Так сталося і за часів татарської навали. На думку Грушевського, якщо державність можна розглядати як засіб збереження київської спадщини, то право на неї більше мало Галицько-

Волинське князівство, а згодом і Велике князівство Литовське зі своїм білоруським компонентом, а не Московська держава.

З розпадом Київської держави формування українського етносу відбувалося переважно на землях Галицько-Волинського князівства, яке стало прямим її спадкоємцем. Тут проживало майже 90% населення, котре мешкало тоді у нинішніх кордонах України. Щодо культури ці землі були своєрідним буфером між православним сходом і католицьким заходом, ареною запеклої боротьби між українцями і поляками. Це спричинилося, з одного боку, до прискорення процесу формування національної самосвідомості, а з другого – до його ускладнення. Майже століття Галицько-Волинське князівство як осередок української державності, протидіючи захопленню західноукраїнських земель Польщею, сприяло етнічній консолідації українців, їхньому економічному та культурному розвитку [35].

Після занепаду Галицько-Волинського князівства на багато століть втрачається державність, а українці перестають бути панівним етносом на власній території, змушені боротися за своє існування як етнічної спільноти. Водночас відбувалося пристосування частини українства, особливо його еліти, до чужоземних володарів.

Така ситуація не була винятковою. Чимало народів під час свого етнічного ставлення зазнали чужоземного гноблення, яке або уповільнювало його через пробудження національної самосвідомості в ході боротьби з чужинцями. В українській історії після Київської Русі залежно від конкретних умов були наявні обидві тенденції.

В Литовську добу, коли влада в Україні належала спочатку литовцям а потім і полякам, національна ідея концентрувалася в українському селянстві. Селянство берегло традиції, звичаї, культуру, православну церкву, любов до землі, мову, фольклор.

Не дивлячись на те, що, Україна в добу козаччини була поділена на лівобережну і правобережну, український народ зумів створити могутню

Запорозьку Січ і бути суб'єктом історії. Козаччина дала Україні багато видатних полководців, державних, культурних і політичних діячів.

Національна ідея, тут, виступає як і в княжу добу, – захисником рідної землі від посягань інших народів та орд. А також, формує культурну, етнічну українську націю. Націю, яка уже споконвічно працює на землі і яку вже давно знають як землеробську. Національною, називають історики, визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького.

Поділяючи народи Російської імперії на аристократичну та демократичну групи, М. Грушевський беззаперечно відносив український народ до демократичної категорії. Через історичні обставини українська нація залишилася виключно демосом – переважно селянством, яке займалося землеробством. Така структура суспільства сформувалася внаслідок раннього занепаду державного життя у XVI столітті, відновленого частково і ненадовго лише в другій половині XVII століття. Під владою чужої держави український народ втратив вищі суспільні класи: одні асимілювалися у чужій привілейованій спільноті, інші були витіснені. Це призвело до того, що селянство стало основою української національності, а його потреби та інтереси стали вираженням потреб і завдань усього українства. За Грушевським, українське селянство стало серцевиною нації, її справжнім представником, хранителем традицій та ідеології, відмінним від російського селянства [3].

Отже, Україна постає як країна з землеробською, "мужицькою" культурою. Саме селянство, на думку М.Грушевського, справедливо відчуває себе не нижчим класом якоїсь нації, але народом – нацією і єдиним представником”.

Упродовж першої половини 19-го століття в Україні відбувався процес «первісного» накопичення ідей на національній ниві. Етнографічні й філологічні дослідження, літературні твори готували підвалини для переходу українського руху, українофільства, на якісно новий рівень. Нова духовна

атмосфера, що склалася серед української еліти в першій половині 19-го століття збігалися з певними соціальними зрушеннями. Саме на цей час припадає початок формування української інтелігенції як більш-менш помітної соціальної страти головним чином із представників так званих середніх верств. Саме вихідці з глибинки, які, на противагу заможному дворянству, ще не втратили духовних зв'язків з народом, стали носіями української національної ідеї в тій чи іншій формі.

1.2 Українська національна ідея у ХІХ столітті

Український рух першої половини 19-го століття досить яскраво продемонстрував свої потенційні можливості. Етнографічні, культурологічні та історичні розвідки початку століття кристалізувалися у політичні вимоги кирило-мефодіївців. І хоча діяльність першопроходців української ідеї не вийшла за межі гуртків новонародженої української інтелігенції, вона була першим і закономірним етапом боротьби за пробудження самосвідомості широких народних мас. Не випадково процес кирило-мефодіївців відбувався під пильним наглядом вищих сановників Російської імперії, в тому числі й імператора Миколи І.

Розправа царату із «слов'янськими романтиками» була короткою і по тих часах жорстокою. Слід сказати, що це справило враження на тих, хто співчував ідеям відродження української старовини. Більшість з них, демонструючи свою лояльність до режиму, стали затятими ворогами українства.

Ситуація погіршилася внаслідок революції 1848–1849 рр. в Австрії. На території України, Білорусії Польщі та Бессарабії було запроваджено надзвичайний стан і посилено цензуру. В Україні запанувала «поліцейська тиша».

Така сама обстановка тривала і підчас Кримської війни 1853–1856 рр. Тому не випадково думаючи українська інтелігенція потягнулася до Петербурга. Сюди ж почали з'їжджатися і амністовані після смерті Миколи І колишні кирило-мефодіївці: М. Костомаров, П. Куліш, В. Білозерський. Пізніше за всіх одержав дозвіл приїхати до Петербурга Т. Шевченко (1858). Матеріальну допомогу для створення української друкарні запропонували В.Тарнавський і Г.Галаган.

Здавалося, на хвилі лібералізації з'явилися певні можливості знову поставити українське питання у якнайширшому розумінні. Однак період з кінця 50-х до середини 70-х років був найбільш суперечливим у розвитку української національної ідеї. І справа не лише у Валуєвському циркулярі 1863 р., чи Емському акті 1876 р. Це, так би мовити, зовнішні чинники, що перешкоджали українству. Йдеться про внутрішній розвиток українського руху, про світоглядні принципи проводирів української ідеї. Почавши наприкінці 50-х років з певних єдиних засад, український рух не лише розшарувався на декілька ворогуючих течій, а й майже повністю відкинув спадщину Кирило-Мефодіївського товариства.

У 1858 р. ніщо не віщувало такого розвитку подій. Як найдосвідченіші, колишні кирило-мефодіївці розуміли, що в інтересах української справи насамперед слід було заснувати журнал. Тоді П. Куліш звернувся до Міністерства народної освіти з проханням дозволити йому видати журнал «Хата». Однак йому було категорично відмовлено. Спроба В. Білозерського наступного року була більш вдалою. Після різних поневірянь він одержав дозвіл на видання журналу «Основа», що виходив із січня 1861 по жовтень 1862 р. Для нащадків залишилися 22 номери журналу. Він справді став центром консолідації розпорошених українських сил. Т. Шевченко, М. Максимович, І. Карпенко-Карий, І. Нечуй-Левицький і ще багато українських літераторів співробітничали в журналі. Історичні, етнографічні і лінгвістичні

розвідки писали П. Куліш, М. Костомаров, Т. Рильський, В. Антонович, П. Єфименко, О. Лазаревський.

Під впливом журналу поживало життя в Україні. У Києві та Полтаві виникають просвітні організації «Громади». Громадівці закликають недільні школи, друкують популярні книжки для народу. Без перебільшення можна було говорити про початки досить широкого освітянського руху. І, як слушно зазначив Д. Дорошенко, «спочатку російське громадянство й російська преса прихильно ставилася до української літератури й до українських національно-просвітніх змагань. Російські журнали обох головних напрямів, так званих «западників» і «слов'янофілів», охоче друкували на своїх сторінках твори українською мовою або статті в оборону прав української мови на самостійний літературний розвиток, розвідки з поля української історії або етнографії. В українцях вони бачили союзників і товаришів у ділі вироблення емансипації для кріпачської маси» [11].

Скасування кріпачства і наступні реформи, як це не дивно, поставили мовну проблему дещо в іншій площині. Українська інтелігенція боролася за поширення рідної мови, виходячи насамперед із необхідності пробудження самосвідомості народу, почуття національної гордості. Вимоги викладання українською мовою у школах, вживання її в популярній літературі, у сільському самоврядуванні, у мировому суді підтримали і деякі представники земств – не українці. Вони виходили із загальнодемократичних принципів, із потреби якнай докладніше пояснити українському селянству сутність реформ.

Про це свідчить цікавий документ під назвою «Зауваження на прект середніх і нижчих училищ», виданий Міністерством народної освіти у 1863–1864 рр. Тут вимоги поширення української мови обстоювали представники російського учительства і деякі земства з Чернігівської губернії під проводом барона М. Корфа. Вихідна ідея цих думок була не національною, а суто демократичною і утилітарною. Вони вимагали, щоб простий народ одержав

освіту у найдоступнішій для нього формі і мав можливість розуміти і боронити свої законні права.

До речі, російський уряд, ще не наляканий польським повстанням 1863 р., намагався, напевно, якимось піти на зустріч цим тенденціям. М. Драгоманов згадував, що представники уряду звернулися до «українофільських авторитетів у Петербурзі» з пропозицією перекласти українською мовою «Положення про селян 19 лютого 1861 р.», щоб селяни краще його зрозуміли. Однак через не порозуміння в українській петербурзькій громаді цього не сталося.

Ситуація для ідеологів українства почала змінюватися внаслідок пожвавлення польського визвольного руху, який в цей час активно готував повстання. 1863 рік став фатальним не лише для поляків, а й для українців. Придушення польського повстання призвело до репресій і проти українства. У містах України були проведенні численні арешти, розгромленні громади, закриті недільні школи. П. Чубинський, О. Конинський, П. Єфименко В. Лобода та інші були засланні до північних губерній. Нарешті 18 липня 1863 р. з'явився сумнозвісний циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва про заборону друкувати шкільні підручники та релігійні видання українською мовою, викладати нею у школах.

Для української національної ідеї знову настали важкі часи. Безумовно, ситуація після 1863 р. докорінно різнилася від ситуації 1847 р. Копітка праця українських літераторів та вчених дала свої наслідки. Значно зросло число прибічників українства, з'явилися молоді талановиті письменники, вчені театральні діячі. Однак слід визначити, що вони спілкувалися у досить вузькому колі і, крім того, дуже вразливо реагували на дії царського уряду. Після Валуєвського циркуляра серед української інтелігенції стало модним порівняння власного тяжкого становища із таким самим становищем Польщі. Проти цього виступив М. Драгоманов, вважаючи, що українці легко піддалися тиску великодержавництва. «В Польщі, – писав він, – відрубність національна

й право на автономію кується не в учених кабінетах, а всюди в житті і маніфестується всякими способами серед польських мужиків, як і серед панів і літераторів. На Україні не так. Навіть заборона 1863 р. перешкоджала наприклад Костомарову, друкувати в Росії по-українському Біблію та популярно-педагогічні книжки, але не забороняла йому друкувати по-українському «Богдана Хмельницького», «Мазепи» й т. і. Чого ж він писав їх по-московському? Чого пишуть по-московському наукові твори теперішні українські вчені, навіть патентовані українофіли? Чого сам Шевченко писав по-московському повісті або навіть інтимний «Щоденник»? Очевидячки, того, що всі ті інтелігентні українці зовсім не так почувають свою відрубність від москалів, як, наприклад, поляки [29].

М. Драгоманов, хоч і в різкій формі, торкнувся дуже важливої і складної проблеми: з яких теоретичних засад виходила українська суспільна думка 60-х років, яку еволюцію пройшла вона з часів кирило-мефодіївців? М. Драгоманов мав рацію, говорячи, що обстоювання української національної ідеї – це не лише захист і розвиток мови. Насамперед це розв'язання на теоретичному рівні комплексу соціально-економічних, політичних і культурних питань. До цього провідники українського національного руху 60-х років виявилися неготовими. Більше того, вони, навіть відмовилися від спадщини Кирило-Мефодіївського товариства. І першими це зробили його «духовні батьки» – П. Куліш і М. Костомаров. Ситуація ускладнилася ще й тим, що від теоретичних суперечок вони прийшли до відкритої ворожнечі.

І у другій половині 19-го століття чи не найбільшою вадою українського суспільного руху залишалася теоретична слабкість. Різноманітні громадсько-політичні течії пропустили крізь себе Гегеля, Канта, Маркса, Прудона, Бауера, тобто практично всіх видатних представників світової суспільної думки. У боротьбі ідей поступово кристалізувалися ідейно-політичні платформи, західні теорії примірялися до дійсності, визначалася специфіка подальшого

розвитку. Діяльність груп і течій в Україні відбувалася у тому самому напрямі. І не дивно, що внаслідок аполітичності українського руху ініціатива в містах України належала російським, єврейським, польським групам.

Українські громадівці обмежувалися оспівуванням славетного минулого, пошуками пам'яток старовини, літописів тощо. Однак цей ґрунт зростив і інше явище, ім'я якому М. Драгоманов. Саме він у неймовірно складних умовах, критикований з усіх боків, у тому числі і українофілами, взяв на себе величезний тягар розробки теоретично-філософських і практичних засад українського руху.

Як і більшість української молоді початку 60-х років, М. Драгоманов виховувався на ідеях кирило-мефодіївців та російських письменників-демократів. Він був під впливом М. Костомарова і наближався за своїми поглядами до українців «общеросів». Виступаючи із статтями у петербурзьких і московських журналах, молодий Драгоманов визнавав існування загальноруської культури і літератури як чогось вищого, що об'єднувало російську і українську літератури. Слід сказати, що в цей період його також турбували питання всесвітньої історії, вироблення власного методу дослідження історичних проблем. Під впливом занять античною історією М. Драгоманов активно вивчав західноєвропейську філософію. Його не влаштовували голий етнографізм і козакофільство попередників. Наріжними каменями його наукового світогляду стали ідеї Й. Гердера, О. Конта, Г. Спенсера, тобто позитивізм.

М. Драгоманову імпонували думки Й. Гердера про органічний розвиток світу, про мову як витвір людського розуму. Вивчаючи історію Древньої Греції і Риму, він прагнув знайти «об'єктивні початки» для пояснення історичних явищ. «Це бажання, – писав М. Драгоманов, – видно і у намаганні, що охопило всі сучасні літератури, особливо англійську, побудувати науку про суспільство, або соціологію, у якій багато із самостійних наук, що існували до сих пір, мають стати відділами». У філософії Конта його приваблювала

теорія соціальної динаміки, за якою слід було пізнавати природні закони суспільного розвитку. Тобто з самого початку занять історією М. Драгоманову був притаманний свого роду всесвітній, системний погляд на розвиток людства. Безумовно, це був якісно новий, відмінний від костомарівського, підхід і до історії України. Як би ми сказали сьогодні, Драгоманова цікавив ступінь інтегрованості історії українського народу в західноєвропейську історію, загальне і особнє у розвитку рідного краю [29].

У поглядах М. Драгоманова цього періоду спостерігається досить стала система. На середину 70-х років наріжні камені його світогляду практично сформувалися. Однак, як відомо, творча людина під тиском багатьох обставин поступово еволюціонує. Сам Драгоманов постійно наголошував, що у науці і політиці перемогу, одержав принцип, згідно з яким у світі немає нічого постійного, статичного, а є тільки еволюція і динаміка. Виходячи з поглядів середини 70-х років, перед ним було два шляхи: радикалізація національних вимог та подальше просування по шляху європейського демократизму в бік загальнолюдських свобод. Драгоманов обрав другий шлях. Гадаємо, на нього вплинули насамперед здобутки європейських суспільних наук і особисті контакти з політичними діячами Західної Європи.

Останнє десятиліття 19-го ст. стало в Україні початком принципово нового періоду національного життя. У цей час виникали перші національні політичні організації, які діяли на основі виразно окреслених і публічно проголошених програмних засад, активно пропагували їх серед різних суспільних верств, опиралися на підтримку певних громадських кіл і приділяли належну увагу своєму організаційному оформленню. В останньому десятилітті 19-го ст. в Україні утворюються політичні партії у сучасному розумінні цього слова.

Одночасно цей період став добою переходу української національної ідеї у нову фазу буття. Якщо раніше воно знаходило вияв переважно в культурі, то у цей час вона втілюється у формі конкретних політичних вимог,

які формуються як програмні засади тієї чи іншої політичної партії. Це була виключно важлива зміна, оскільки національна ідея почала розгортатися і стверджуватися в оптимальній для неї сфері – в ділянці політичної ідеології, яка своєю чергою, має безпосередній вихід у площину практичних політичних дій, спроможних істотно змінити суспільство.

Першою українською політичною партією стала "Русько-Українська радикальна партія" (РУРП), заснована радикальною інтелігенцією Галичини на зібранні у Львові 4-5-го жовтня 1890 року. Утворення цієї партії стало закономірним кроком у розвитку українського руху, безпосередній поштовх якому дало протиставлення на галицькому ґрунті двох громадських утворень – москофільського та народовецького, які активно діяли з 1860 року.

Програма РУРП містила у собі два розділи: «програму максимальну», у якій йшлося про необхідність «колективного устрою праці» та «колективної власності средств продукційних», а також про основні громадянські свободи; та «програму мінімальну», яка наголошувала на потребі покращання матеріального добробуту народу. Засобом досягнення програмних цілей партії розглядалися виключно реформи, докладно висвітлені засновником організації.

Принципове значення має та обставина, що в програмі першої української партії дуже чітко окреслена її національна традиція: «Зваживши, що розвій мас народних можливий тільки на ґрунті національнім, русько-українська радикальна партія в справах національних змагати буде до піднесення почуття національної самосвідомості і солідарності в масах усього русько-українського народу через літературу, збори, з'їзди, товариства, демонстрації, відчити, печать і т. ін.». Програма була ухвалена у Львові 6 жовтня 1890 р. Її підписали 5 осіб, уповноважених засновниками партії, а саме: доктор Р. Ярославич, доктор С. Данилович, Є. Левицький, М. Павлюк, доктор І. Франко.

Група членів РУРП, що належала до молодіжного покоління й виявили особливу зацікавленість політико-економічними проблемами (Ю. Бачинський, В. Будзиновський, М. Ганкевич, О. Колесса, Є. Левицький, В. Охримович), виступила з критикою вже оприлюдненої партійної програми. Головним у їхній позиції стало акцентування проблеми самостійності України [18].

1 травня 1891 р. газета «Народ» надрукувала за підписами В. Будзиновського та І. Гриневецького програмну заяву молодих радикалів, у якій була висунута вимога «Зорганізувати держави на принципі національнім», й були дуже докладно виписані національні вимоги, у тому числі констатовано, що тогочасне політичне життя Галичини ґрунтується на польській національній ідеї і тим дискредитує автохтонне населення».

Історичне значення цього документа полягає у тому, що на його сторінках вперше у вітчизняній суспільно-політичній думці було прямо і чітко висловлене прагнення до створення української самостійної держави. Цим самим було зроблено історичний крок у формуванні української національної ідеї – її складником стала вимога створення самостійної держави.

Наступним кроком у розвитку політичного життя в Галичині стало створення у Львові «Народної ради» в жовтні 1885 року, головою якої обрали Ю. Романчука. Ця організація виступила спадкоємницею «Головної руської ради», заснованої в 1848 році, та активно протистояла москофільській «Руській раді». Розробка програми «Народної ради» тривала довго і була затверджена лише 24 березня 1892 року.

Позиція «Народної ради» в національному питанні полягала в наступному: «Ми прагнемо всебічного і вільного розвитку нашої руської нації як окремої слов'янської спільноти. Усвідомлюючи нашу національну й культурну самобутність, ми бажаємо успішного розвитку руського суспільства в освітньому, економічному, культурному та політичному напрямках».

Хочемо просвітою будити наш український народ до самосвідомості горожанської, помагати йому до дальшого розвою духовного і піддержувати почуття національне – уважаючи народ підставою нашої сили». Цей документ підписали за дорученням ради доктори А. Левицький (заступник голови) та А. Дольницький (секретар).

Симпатичними щодо цього документа є дві обставини: по-перше, у ньому знову підтверджене прагнення до самостійності українського народу; по-друге, автори цього документа спеціально засвідчили шанобливе ставлення до польського та інших народів. У цьому полягає одна із історичних рис української національної ідеї.

Аналогічні процеси відбувалися і на підросійських землях України. В останньому десятилітті 19 ст. Там також складаються умови для виникнення спочатку гуртків політичної орієнтації, а пізніше і партій. Першим таким гуртком стало «Братство тарасівців», утворене в літку 1891 р. в Каневі на могилі Т. Шевченка студентами М. Базькевичем, М. Бейздренком, В. Боровиком та І. Липою. Основні засади цієї групи були викладені в доповіді, виголошеній у Харкові в березні 1893 р. і незабаром надруковані у Львівській газеті «Правда» (квітень 1893 р.) під заголовком "Profession de Foi молодих українців". У цьому документі було зазначено: "Кожен, хто розуміє суть прогресу, повинен усвідомлювати, що справжній розвиток не полягає у знищенні живої спільноти чи нації або в її грубій фізичній асиміляції. Той, хто силою пригнічує і нищить націю, насправді завдає шкоди загально-людському прогресу. Адже коли народ вільно розвивається на власній національній основі, він тим самим робить внесок у загальний прогрес людства, збагачуючи його духовними і розумовими цінностями".

Ця теза викликає два зауваження щодо окреслення української національної ідеї в інтелігентному середовищі на підросійських землях. По-перше, підставою для активізації уваги до національної проблематики стали грубі утиски панівних кіл російської імперії, їх спроби викоринити усе

національне з усіх сфер суспільного буття. По-друге, національне в усіх його проявах розглядається як безперечна суспільна вартість, як безцінний елемент загальнолюдського духовного потенціалу, втрата якого неповторна і вкрай небажана. Таку позицію необхідно оцінити як глибоко гуманістичну й переконливу. Вона виправдовується усім соціальним досвідом людства.

Особливе місце в діяльності "молодих українців" належить Миколі Міхновському (1873-1924), який один з перших у вітчизняній суспільно-гуманітарній думці категорично поставив питання про державну незалежність України та про перехід від організаційно-виховної роботи до проведення політичних акцій заради цієї справи.

Виключно важливою подією у становленні української національної ідеї став вихід у світ праці Юліана Бачинського "Ukraina iridenta", перше видання якого з'явилося у Львові у 1895 р. Ю. Бачинський (1870-1940), громадський діяч, публіцист, член радикальної партії "обґрунтував потребу створення власної української соборної держави". Він вперше сформулював вимогу заснування незалежної української держави на основі ґрунтового економічного аналізу суспільного життя. Публіцист зауважує, що українській громадськості бракує чітко визначеної мети, а без цього неможливе успішне визначення шляхів у майбутнє. "... Брак такої ясної мети для публічної діяльності в українській суспільності в Галичині, брак, внаслідок непорозуміння теперішніх суспільно-економічних відносин серед неї і нерозуміння законів, після яких піде дальший розвиток тих відносин, потягнув за собою політичну безпрограмовість, політичний "хаос", а через се і вічні неудачі, а що за тим іде – безрадість і апатію"[10].

26 грудня 1899р. на базі колишньої "Народної ради" утворилася організація під назвою "Національно-демократичне Сторонництво", яке дещо пізніше було переіменоване на "Українську національну-демократичну партію" (УНДП). У керівні органи цієї партії входили: Ю. Романчук, В. Будзиновський, Є. Левицький, В. Охримович, І. Франко, М. Грушевський. 28

грудня 1899 р. газета "Діло" надрукувала програму новоутвореного об'єднання у якій зазначалося: "Остаточною метою наших народних змагань є дійти до того, щоби цілий український народ здобув собі культурну, економічну і політичну самостійність".

29 січня 1900 р. у Харкові оформилася Революційна українська партія (РУП), серед її засновників були: Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич, М. Русов, які входили раніше до "Братства тарасівців", ліквідованого 1893 році.

Написати програму РУП доручили М. Міхновському. В її основу була покладена його праця "Самостійна Україна". Це об'єднання стало першою українською партією на сході України. Її виникнення свідчило про перехід національного руху на підросійських землях від культурницьких акцій до організованої політичної діяльності в народному середовищі.

Ідеалом М. Міхновського було: "Одна єдина, нероздільна вільна самостійна Україна".

2 серпня 1914 р. українські політичні партії в Галичині об'єдналися в Головну Українську Раду (ГУР). 3 серпня 1914 р. газета "Діло" надрукувала відозву ГУР, у якій йшлося про те, що ситуація "кличе український народ стати одностайно проти царської імперії...". Відозва містила в собі радикальний заклик: "Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України".

Головна Українська Рада об'єднала три партії: національну-демократичну, радикальну і соціал-демократичну. В документах ГУР твердилося, що всі політичні течії "мучить один національний ідеал".

Кінець 19 початок 20 століття дає щедрий "урожай" носіїв української національної ідеї. До національної ідеї долучаються все нові суспільні верстви. Якщо раніш це було в основному селянство – яке зберігало культуру, звичаї, традиції, то, тепер долучається українська інтелігенція. Яка спочатку на теоретичному рівні доводить перед українським народом необхідність

здобуття самостійної держави, а починаючи з 1917 року намагається практично втілити в життя ідею самостійності, творення власної держави.

2 березня 1917 р. у Петрограді утворився Тимчасовий Український революційний комітет, який ухвалив звернення "До українського громадянства, студентства, робітництва та українських офіцерів у Петрограді".

9 березня 1917 р. у Києві було оприлюднено Звернення Центральної Ради "до українського народу".

19 березня 1917 р. під керівництвом Центральної Ради у Києві відбулася перша масова маніфестація, на якій були оприлюднені українські вимоги. У схваленій її учасниками резолюції ставилося завдання: "зажадати від Тимчасового Уряду, щоб воно міцно зв'язало справу автономії України з інтересами нового ладу... і поробило одразу заходи, щоб надати український національний характер публічним установам".

6-8 квітня 1917 р. Центральна Рада скликала у Києві Національний з'їзд. У його резолюції записано: "Згідно з історичними традиціями і сучасними революційними потребами українського народу з'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби українського народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі".

Цей новий документ завершив початковий період окреслення національної ідеї за нових політичних обставин, які склалися безпосередньо після краху Російської імперії.

10 червня 1917 р. В. Винниченко зачитав на Софіївському майдані у Києві перед велелюдним вічем Перший Універсал Центральної Ради, у якому констатовано: "І тепер, народе український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у нас, коли не хоче стати з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на

себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через це, ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і сповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя" [32].

Саме у цей час розвиток політичної ситуації й зміни у настроях суспільства зумовили появу у межах української національної ідеї якісно нової вимоги – вимоги цілковитої незалежності України.

29 червня 1917 р. в Лубнах було створено Українську демократично-хліборобську партію (УДХП). До складу керівництва увійшли Д. Донцов, В. Липинський, М. Міхновський.

У матеріалах до програми УДХП говорилося: "Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місце рабської служби чужим державним організаціям ставити змагання до створення власної держави... Власна державна організація важна для нас як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, а й економічного характеру".

Другий Універсал Центральної Ради (3 липня 1917 р.) підтвердив курс її керівництва на автономію. Теж саме проголосив і Третій Універсал Центральної Ради.

12 січня 1918 р. Центральна Рада оприлюднила свій Четвертий Універсал, яким докорінно змінила свою позицію, зняла вимогу автономії й проголосила державну незалежність Краю. " Ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України: однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною Вільною Суверенною Державою Українського Народу".

Четвертий Універсал є документом історичної ваги. У ньому проголошується державна незалежність України, а саме це і було головною

складовою частиною національної ідеї, її вершинним проявом. До опрацювання й оприлюднення цього документу Україна йшла декілька століть.

Незалежний статус України було закріплено у Конституції УНР, пункт перший якої зазначав: "Відновити своє державне право, як Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту усіх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною".

Конституція УНР була ухвалена 29 квітня 1918 р. У цей же день стався державний переворот і до влади прийшов гетьман П. Скоропадський. У його Універсалі, датованим цим же днем, а також у "Законі про тимчасовий державний устрій України", на підставі якого здійснювалося врядування після перевороту, не ставиться під сумнів національна незалежність України. Одночасно вона жодним чином і не декларується. Мова іде тільки про врегулювання різноманітних стосунків усередині державного організму.

Охарактеризований вище процес визрівання державницької і самостійницької складової української національної ідеї був об'єктивним процесом, позначеним творчим пошуком і очевидним прагненням знайти оптимальну форму організації життя в Україні у складний і суперечливий період після лютневої революції в Росії. Цей процес цілком логічно, з неминучістю підводив політичні сили й широку громадськість України до усвідомлення того, що іншої можливості окрім проголошення державної незалежності реальний розвиток подій не залишає. Єдиним дисонансом у цьому процесі були рішення першого з'їзду Комуністичної партії (більшовиків) України, який відбувся у Москві 5-12 липня 1917 р. У його резолюції зафіксовано: "Ідея" самостійності", ширмою якої німецькі імперіалісти, загарбали і поневолили Україну під ярмо капіталістів і поміщиків, остаточно дискредитована в найширших трудових масах України ...Завданням нашої партії на Україні є боротися за революційне об'єднання

України з Росією”. Це повна відмова від національної ідеї і повний відхід назад від щабля розвитку, досягнутого на той час громадською думкою України. Така позиція цілковито вписувалась у генеральну лінію більшовизму із властивим йому запереченням національного виміру суспільного буття й акцентом на класові аспекти у соціальних відносинах [8].

У травні 1918 р. опозиція до режиму П. Скоропадського оформилася у вигляді “Українського національно-державного союзу”, до складу якого увійшло 6 партій та організацій серед яких була Українська партія самостійників-соціалістів, Українська демократично-хліборобська партія, Українська трудова партія, Українська партія соціалістів-федералістів. 21 травня 1918 р. УНДС оприлюднив документ під назвою “Меморіал”, у якому зазначено: “Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського руху, припиняє діяльність “Просвіт”, українські діячі, а то і просто свідомі українці на провінції переслідуються і арештовуються. Народ має усі підстави переконатися, що йде рішуча й безоглядна реставрація старого ладу в національним і соціальним розумінні”.

УНДС констатував, що за нового режиму в державних установах послідовно замінюється “український елемент” “неукраїнським елементом”, українська мова витісняється російською тощо. В документі зроблено висновок про те що: “Добрий державний лад може завести тільки національний, демократичний, діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довір’я широких українських мас”.

З цього уривку видно, що патріотичні організації були стривожені антиукраїнською спрямованістю діяльності гетьманського державного апарату. Вони цілком слушно вели мову про те, що аж ніяк не можна будувати українську державу, витісняючи повсюдно українську мову й впроваджуючи натомість російську. Ця обставина завжди була болючою для України. Вона не втратила актуальності й сьогодні. Варто зазначити, що вітчизняна

інтелігенція робила все можливе для того, щоб не дати знищити національну справу. Саме в цей час велася діяльна робота з заснування Української Академії мистецтв і Української Академії Наук. Але заслуга в цій справі належить таким подвижникам, як В. Вернадський, А. Кримський та інші видатні діячі науки, освіти, культури, а не бюрократичній державній машині.

У серпні 1918 р. УНДС був перетворений на “Український національний союз”. Його метою було: “Утворення міцної української держави”. Цю позицію підтримала УСДРП, від імені якої В. Винниченко заявив:” для нас національне визволення є найреальніша потреба. Без сього ми, як партія українського робітництва, існувати не можемо, а робітництво наше без національного визволення буде духовно покаліченим недоростком, попихачем у старшого брата, нездатним до самостійної акції, до ініціативи, до дальшого розвитку”.

У позиції В. Винниченка прослідковується спроба пов’язати українську справу з робітничим рухом який УСДРП розглядала як свою соціальну базу. Це, загалом, дуже далекоглядна позиція, яка у разі здійснення могла б забезпечити у новоутвореній українській державі стабільність і розвиток. Але належною мірою це завдання виконане не було. Робітнича маса виявилася чутливішою до радикальної демагогії більшовицького гатунку.

Національна ідея завжди була першорядною цінністю для українського населення Західної України. У період розпаду Австро-Угорської імперії настав час для реалізації державних прагнень галичан. 18 жовтня 1918 р. у Львові утворено Українську Національну Раду й ухвалено резолюцію про створення Української Держави на західно-українських землях. 1 листопада 1918 р. Національна Рада перебрала у свої руки владу у Львові та в Галичині. 13 листопада був ухвалений Основний закон ЗУНР [26].

13 листопада 1918 р. у Києві представники УНС створили Директорію, яка у грудні 1918 р. взяла до своїх рук державну владу. На відміну від гетьмана П. Скоропадського, Директорія чітко висловила свої національні прагнення

уже в першому своєму документі: “Директорія цими заходами довершила перший акт соціального і національного визволення українського народу” (Декларація від 22 грудня 1918 р.).

Отже, і УНР і ЗУНР постали як втілення глибинного і цілком природного прагнення українського народу, розірваного поміж різними державами, до об’єднання в один повноцінний державний організм, заснований на національних засадах, концентрованим виразом яких є національна ідея.

Своєрідною національною течією у 20-х роках був український монархізм. Його ідеологічні засади сформулював і популяризував упродовж усього свого життя В. Липинський. Вихідною засадою цього руху була вимога утворення самостійної держави, яка опиралася б на питомі національні традиції і у який безперечним пріоритетом було б усе те, що позначене національними прикметами. Головною соціальною опорою національної держави цей рух вважав селянство. “Тільки український клас хліборобський в стані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об’єднати нашу етнічну масу, тобто створити Українську Державу і Українську націю”. Викладена вище теза є другою складовою національної ідеї в розумінні ідеологів монархізму. (Першою, цілком природно для цього напрямку, є обґрунтування потреби монархічної форми правління.)

Необхідно зазначити, що властива форма монархізму висока міра сподівань, пов’язаних із селянством, глибоко закорінена в українській культурі, історії, в традиціях вітчизняної суспільної думки і, найголовніше, вона враховує дійсні реалії – особливий спосіб буття селянства, його ментальність, систему своєрідних спеціальних зв’язків, створених і підтримуваних мешканцями сіл.

Напочатку 1920 р. (22-25 січня) відбувся перший (установчий) з’їзд нової лівої організації – Української комуністичної партії (боротьбістів), яка

виникла на основі лівого крила УСДРП. В Програмі новоутвореної партії зазначалося: “Українська революція спочатку виявилася як революція національна і задачі національно-політичного визволення Українського народу вирости на ґрунті потреб національного розвитку продукційних сил українського економічного організму.

Із вищенаведеного матеріалу видно, що протягом 1917–1920 рр., в Україні йшов активний пошук оптимальних шляхів облаштування суспільно-політичного та громадського життя. У процесі пошуку були включені усі без винятку політичні формування, кількість яких постійно примножувалась. Ідеологічна ситуація характеризувалася певною біполярністю, опозиційними пунктами якої були, з одного боку, згода на автономний статус України у складі федеративної Російської держави і, з іншого боку, вимога державної незалежності України. Головна і дуже виразна тенденція полягала у досить стрімкому переміщенні громадських симпатій у напрямку до ідеї самостійності. Цю ідею заперечував тільки крайній лівий фланг політичного сектора тогочасної України. Українська національна ідея перебувала у цей час в державницькій фазі своєї екзистенції. На часі була її практична реалізація шляхом здійснення цілеспрямованих політичних акцій, кінцевим підсумком яких повинно було стати розгортання та зміцнення повномасштабного і ефективного державного організму. Кроки, необхідні для цього лежать поза межами ідеологічної сфери (хоча і зумовлюються ними) у площині вольових рішень, масових громадських акцій і послідовного державного будівництва. Саме ці кроки були не рішучими, непослідовними, що не дало змоги реалізувати українську національну ідею у конкретних історичних, міжнародних, політичних умовах, що склалися у 1917-1920 роках.

Після встановлення в Україні радянської влади почався принципово новий період існування тих проявів духовного життя, які мали хоча б, найменший стосунок до будь-чого національного, у тому числі – й до національної ідеї. Попри певні ідеологічні реверанси з боку влади, спроби

певної “раціональної аргументації”, ситуація в дійсності визначалася однією генеральною вимогою – витіснити усе національне із суспільного життя під прикриттям офіційних гасел, що закликали до боротьби з “націоналізмом” і обстоювали потребу “інтернаціоналізації” життя.

Разом із цим у перші роки радянської влади мали місце спроби використати національні почуття та прагнення, які були поширені в союзних республіках, для зміцнення позицій нової влади. Офіційна пропаганда всіляко афішувала “успіхи” у розбудові національної культури в Україні після встановлення радянської влади. Так, у багатомовній праці “Історія українського мистецтва” зазначено: “З перемогою Великого Жовтня українська культура дістала можливості для вільного розвою і пишного розквіту. Основою для цього стала ленінська національна політика, політика добровільного й чесного союзу народів Росії, урочисто проголошена в декларації прав народів Росії”... Одразу ж після встановлення на Україні Радянської влади Комуністична партія та уряд республіки широкими загальнодержавними заходами забезпечили умови для того, щоб всебічно розвивалася мистецька культура українського народу.

Численні заходи, пов’язані з проголошенням та облаштуванням національних республік у складі Радянського Союзу породжували сподівання на повноцінний духовний розвиток етнічних спільнот. “Значна частина комуністів союзних республік прийняла за “чисту монету” ленінську ідею “суверенності” цих республік, права їх народів на розвиток національної мови, культури тощо. Тенденції подібного роду спостерігаємо в Україні ще у 1919-1920 рр., але вони на перших кроках зустріли великий опір, адже більшовицька партія в Україні складалася на початку свого існування переважно з неукраїнців”.

Ситуація в Україні відчутно змінилася після того, як Раднарком УРСР затвердив у 1923 р. Постанову “Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови”.

Ідеологом “українізації” виступив М. Скрипник. Протягом кількох років переважна частина шкіл в Україні перейшла на українську мову навчання. Пожвавилася літературне життя, з’явився цілий ряд творів суто національного характеру, зокрема: поема П. Тичини “Чистила мати картоплю” (1926), поема В. Сосюри “Махно” (1925), повість Б. Антоненка-Давидовича “Смерть” (1927), збірки Т. Осьмачки “Круча” (1922) і “Скитські вогні” (1925), праці М. Зерова “Нове українське письменництво” і “До джерел” (1926).

Українізація покликала до життя широку літературну пресу – журнали “Червоний шлях”, “Життя й революція”, “Вапліте”, “Плуг”, “Нова генерація”, “Авангард”, “Крики” та інші.

Яскравим явищем у духовному житті України початку 30-х років стала творчість М. Хвильового (1893-1933). У низці памфлетів (“Камо грядеши”, “Думки про течії”, “Апологети писарізму”, “Україна чи малоросія”, “Ахтанабіль” сучасності, або Валеріан Поліщук у ролі лектора комунистичного університету”) він опрацював цілу програму самостійності української культури. У цих працях була оприлюднена не тільки особиста позиція письменника, а й світовідчуття значної частини вітчизняної інтелігенції.

30 квітня 1925 р. у газеті “Культура і побут” М. Хвильовий надрукував статтю “Про сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших “просвітян”. Ця публікація фактично започаткувала знамениту “літературну дискусію”, яка стала рубіжним явищем у духовному житті України та опрацюванні національної ідеї.

М. Хвильовий виступив проти засилля спримітизованої, масової, пролетарської культури, проти зведення мистецтва до ролі ідеологічного прислужника партійного апарату. Автор поставив питання про орієнтацію української культури (а отже, і України взагалі). На його думку, Україні необхідно прямувати до “психологічної Європи” з власним її культом інтелекту, з цивілізацією Гете, Дарвіна, Байрона, Ньютона.

У ході літературної дискусії (можливо несподівано для ініціатора) виявилася різка протидія офіційно-партійних кіл спробам “європеїзувати Україну”. До дискусії підключилися чільні партійні діячі – В. Затонський, М. Скрипник, В. Чубар, А. Хвиля. Офіційну лінію віддано підтримали провідні філософи цього часу. Саме один із них – В. Юринець, який посідав на той час посаду завідувача кафедри соціології Українського інституту марксизму-ленінізму та заступника голови Президії цієї установи, зробив спробу покласти край "дискусії". "Доволі вже нам Європи. Доволі європеїзації України".

У ході дискусії виразно змістилися акценти – від початкової літературно-критичної проблематики до гострої суспільно-політичної, особливо властивої памфлету “Україна чи малоросія”. Фактично, М. Хвильовий намагався дати відсіч зневажливому ставленню до національних культур і відстояти їхнє право на самобутність і розвиток на своєму власному питоному ґрунті згідно із традиціями даного етносу [24].

Полеміка була обірвана у властивій тоталітарному режимові спосіб. Лист Й. Сталіна до Політбюро більшовицької партії України (26.04.1926 р.) поклав край “обговоренню” даної проблеми. Сталін писав: ”У той час, коли західноєвропейські пролетарі повні симпатії до Москви, цитаделі міжнародного революційного руху і ленінізму, в той час, коли західноєвропейські пролетарі з захопленням дивляться на прапор, що повіває в Москві, український комуніст Хвильовий не має нічого іншого сказати на користь Москви, крім того, як закликати всіх українських діячів до втечі від Москви якомога швидше. І це називається інтернаціоналізмом?.. Що ж говорити про інших українських інтелігентів з некомуністичного табору, коли комуністи починають говорити і не тільки говорити, але й писати в нашій радянській пресі словами Хвильового”.

На відміну від традиційного в період існування СРСР погляду на націоналізм як на різновид буржуазної ідеології, спрямованої на розпалювання

міжнаціональної ворожнечі, з відродженням незалежності України у свідомості принаймні частини її громадськості почало утверджуватися зовсім інше розуміння даного феномену. Для цієї частини людей націоналізм став виступати синонімом патріотизму, тобто природного почуття любові до своєї вітчизни і свого народу.

Таке розуміння націоналізму не є новим ні для світової, ні для української суспільної думки. Якщо йдеться про останню, то цікаві міркування про український націоналізм як патріотизм висловив, зокрема, Ф. Крушинський у паризькому емігрантському журналі “Молода Україна” (1936 р.). “З цієї точки зору, – писав він, – від антів, наших прадідів почавши, а на нас кінчивши тягнеться духовна нитка національного українського почування, впродовж двох тисяч літ історичного українського буття та крізь душу сотні мільйонів українців, які жили, чи живуть на землі. З цієї точки зору не можна сказати, що національне почування Володимира Великого, короля Данила, Хмельницького, Дорошенка, Мазепи, Орлика та других, було менш “націоналістичне” як почування П. Куліша, Л. Українки, Д. Донцова [9], М. Міхновського, С. Петлюри, Є. Коновальця та ін. Так само не можна сказати, що національне почування автора “Слова о полку Ігоревім” було на свою добу менш палке, як почування О. Олеся, співця Відродженої Країни, або О. Бабія, автора “Гуцульського Куреня”. Не можна сказати, що Т. Шевченко не був націоналістом, чи І. Франко на свою добу...”.

Націоналістами, в розумінні – патріотами, вважали себе монархіст В. Липинський і соціаліст М. Шаповал. В той же час М. Грушевський постійно тлумачив термін “націоналізм” в негативному сенсі. Було б, однак, спрощенням обмежуватись при характеристиці націоналізму простою формулою: “націоналізм=патріотизму”, тим більше, що далеко не всі сприймають її як аксіому. Націоналізм є занадто складним і багатомірним явищем.

Більшість фахівців небезпідставно вважає провісником українського “інтегрального націоналізму” М. Міхновського, котрий разом зі своїми нечисленними прихильниками ще на рубежі 20 століття здійснив спробу протиставитись тодішнім двом провідним течіям в українському національному русі – ліберально-демократичній та соціалістичній – й вказати принципово інший шлях, що ним мала би йти практична українська політика. На противагу ліберальним демократам і соціалістам, які не виходили поза рамки федералістсько-автономістських домагань й діяли у рідчищі загальноросійського революційного руху, М. Міхновський висунув вимогу повної політичної самостійності України, а як основний засіб реалізації цієї вимоги розглядав саме націоналізм. “Головна причина нещастя нашої нації, – брак націоналізму серед широкого загалу її. Націоналізм – це велетенська і непоборна сила. Під її могутнім натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з’являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужинцями-гнобителями”.

Вершиною українського націоналізму, було створення Організації Українських Націоналістів, – організації, яка об’єднала більшість на той час націоналістичних організацій. 28 січня 1929 р. в одному із віденських готелів на Канштрасе, було проведено Конгрес українських націоналістів. У ньому взяло участь 30 осіб і двоє гостей. Його засідання проводилися напівпідпільно й завершилися 3 лютого. Головою ОУН було обрано Є. Коновальця.

Один із організаторів ОУН В. Мартинець, тоді ж дав визначення сутності і цілей організованого українського націоналізму, яке стало хрестоматійним для кількох поколінь прихильників цієї політичної течії. Ось це визначення: “Уважаючи українську націю за окрему біологічну особистість, якої всебічна національна творчість і історична місія може дійти до повного вислову тільки в своїй державі ... український націоналізм мусить рішучо і недвозначно стати на засаді безоглядної непримиримості і безупинної боротьби зі всіма чужими національними ідеями, та всякою діяльністю без

погляду на це, від кого вини виходили б, наскільки вони усували би національну ідею з її першочергового становища”. Тобто, тут, саме українська національна ідея є першочерговою у боротьбі за свою державу [16].

Другою, за ініціативою письменника і філософа Миколи Руденка, генерала Петра Григоренка (Москва), громадської діячки Оксани Мешко, письменника фантаста Олеся Бердника, юриста Левка Лук'яненка (Чернігів), 9 листопада 1976 року була створена Українська громадська група сприяння виконанню гельсінських угод. Її членами засновниками стали також біолог Ніна Строката-Караванська (м. Таруса Калузької обл.), інженер Мирослав Маринович, історик Микола Матусевич, учитель Олекса Тихий (Донетчина), юрист Іван Кандиба (м. Пустомити на Львівщині). Вони підписали Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод.

Щоб забезпечити виконання гельсінських угод, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси. Усвідомлюючи, що номінальна державність УРСР є повним міфом, Група в добу краху світової колоніальної системи нагадала світові про існування поневоленої Росією України і порушила питання про визнання її світовим співтовариством: щоб Україна була представлена на наступних нарадах окремою делегацією. Це був геніальний здогад: поставити український національний інтерес на міжнародну правову основу в контексті протиборства демократичного заходу з тоталітарним СРСР. І міф про Україну всього лише через півтора десятиріччя наповнився реальним змістом: вона стала незалежною!

Усе, що було живого в Україні, потягнулось до Гельсінської групи. Це вперше по десятиліттях репресій така нечисленна українська інтелігенція організувалася і заговорила на увесь світ про неволю і безправ'я свого народу. У цьому розумінні гельсінський рух був для України куди важливішим, ніж

для народів, які мали свою державність, тому він у нас виявився в 70-80-х роках найстійкішим.

У правозахисників не було ілюзій, що комуністична влада дозволить відкрито відстоювати права людей, покликаючись на Гельсінський акт. Вони знали, що ризикують волею і навіть життями. Але вони керувалися міркуваннями вищого гатунку. Окрім того, що найчастіше мова йшла про елементарну людську гідність конкретних людей (із суми якої, власне, і складається честь народу), це був також далекоглядний політичний розрахунок: звернути увагу світової громадськості на стан з правами людини в Україні і з її допомогою напирати на владу з метою домогтися лібералізації цієї влади, що розширило плацдарм для подальшого наступу на тоталітарну колоніальну систему з метою зруйнувати її.

Що українські правозахисники тоді зорієнтувалися в міжнародній політичній ситуації правильно, свідчить те, що саме цей шлях, сполучений з економічним виснаженням Радянського Союзу, з військовим та ідеологічним тиском Заходу, привів у кінцевому рахунку до краху комуністичної імперії і проголошення незалежної української демократичної держави.

Виходили з таких міркувань. Доки нація не розв'язала питання про свою державність – це питання відволікатиме усі її сили. Національна держава може бути більшою чи меншою мірою демократичною чи тоталітарною. А про здійснення прав людини за колоніального становища не може бути й мови. Незалежна Україна, судячи з історичного досвіду, уявлялася правозахисникам тільки демократичною [25].

Московська Гельсінська група припинила свою діяльність у 1982 році, були розгромлені Грузинська, Литовська й інші групи. Українські правозахисники продовжили боротьбу.

Під час горбачовської перебудови, 30 грудня 1987 року було оголошено про відновлення діяльності Української Гельсінської Групи. Відновлений улітку 1987 року В. Чорноволем журнал “Український вісник” став її

друкованим органом, члени редколегії Богдан Горинь, Василь Барладяну, Павло Скочок, Віталій Шевченко, Степан Сапеляк, Микола Муратов – новими членами Української Гельсінської Групи.

Для того щоб УГГ вийшла за межі невеликої кількості українських патріотів, на початку 90-х років, В.Чорновіл запропонував створити масову всеукраїнську організацію – основною метою якої б було здобуття української незалежності ненасильницьким шляхом. Декларацію принципів Української Гельсінської Спілки (а так назвали цю організацію), розробили В'ячеслав Чорновіл, Богдан і Михайло Горині. Принципи були частково оголошені на 50-тисячному мітингу у Львові 7 липня 1988 року братами Горинями. З цього моменту починається історія Української Гельсінської Спілки.

Отже, правозахисний рух в Україні був невід'ємною частиною загальнолюдського поступу в дусі свободи та національної ідеї. Він виник на ґрунті національно-визвольного руху та опозиційного комуністичній ідеології інакодумства, поставленого тоталітарною державою поза законом, із суспільної необхідності захищати елементарні права людини від постійних порушень їх із боку комуністичної держави – у соціально-економічній, національно-культурній сфері, щодо релігії [27].

Українська громадська група сприяння виконанню гельсінських угод (УГГ) і (УГС) посідає в історії українського національно-визвольного і правозахисного руху а також у впровадженні в життя української національної ідеї, визначне місце. Її можна порівняти з Кирило-Мефодіївським братством (1845-1847). Але якщо Братство після арештів не залишило по собі організаційних структур, то в УГГ в зародковому стані бачимо витoki більшості нині чинних в Україні правозахисних організацій, національно-демократичних і націоналістичних партій, які разом з іншими чинниками привели Україну до незалежності, де відкрилася можливість побудувати правове, громадянське суспільство, яке відповідатиме як волелюбному духові українського народу, так і букві міжнародних правових актів.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ СУТНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ: ОСНОВНІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

2.1 Концептуальні підходи до визначення української національної ідеї в сучасній політології

Сутність і зміст громадянського суспільства, є основою правової держави. Конституція України й увесь державно-правовий механізм, що нею закріплюється, мають бути спрямовані на зміцнення загальної злагоди, ефективне функціонування громадянського суспільства, подолання колізій і конфліктів цивілізованими способами.

Поняття “громадянське суспільство” й “правова держава” є нероздільними. Їх ознаки є взаємопов’язані, логічно і об’єктивно створюючи одне ціле. Загальнолюдські цінності об’єднують громадянське суспільство й правову державу в єдиний суспільний механізм, що постійно вдосконалюється і розвивається.

У громадянському суспільстві люди самостійно організовуються в асоціації (громадські або виробничі), формують і розвивають відповідні суспільні відносини. У такому суспільстві утверджується атмосфера, що, у свою чергу, формує вільну людину, яка одночасно поважає закони, оскільки усвідомлює, що вони йдуть від них самих, від їх суспільства, обстоюють і захищають їх права, свободи, інтереси. Гегель писав що, – “громадянське суспільство – це сфера дії приватних інтересів у межах правового порядку”. Отже, тільки на ґрунті громадянського суспільства можлива правова держава. І чим більш зріле громадянське суспільство, тим досконаліша держава.

Зрілість громадянського суспільства залежить від багатьох чинників – соціально – економічних, політичних, ідеологічних. Кожен із них має

безпосередній вплив як на відповідні інститути цього суспільства, так і на суспільну та індивідуальну свідомість.

Сучасна українська національна ідея повинна бути сформована в руслі світового, загальноцивілізаційного процесу. Разом з тим, у ній слід відобразити особливості сучасного стану народу, актуальні проблеми його життєдіяльності. У зв'язку з цим зазначимо, що історичний досвід передових країн світу переконливо засвідчив, що головним засобом та необхідною умовою динамічного розвитку народів є так звана модернізація, яка веде до утвердження нового типу культури – культури модерніті та вищого рівня прогресу – індустріального та постіндустріального суспільства.

Модернізація як особлива форма цивілізаційного процесу – це комплекс технологічних, економічних, культурних, інтелектуальних та політичних змін, започаткованих промисловою та Великою Французькою революціями наприкінці 18 сторіччя. Ці феномени істотно видозмінили народи, нації та держави. Але головним їхнім досягненням стала сучасна людина з новим типом мислення та поведінки. Якщо індивід традиційного суспільства у своїй свідомості був повністю детермінований сакральними цінностями народу громади, то людина модерної спільноти самостійно розв'язує “головні питання буття”, виробляє власну систему цінностей та активно впливає на суспільні процеси. Засадовими стосовно розширення свободи є знання – стрімке зростання освіченості, компетентності та кваліфікації громадян. Суспільство, яке об'єднує таких індивідів, здатне до динамічного еволюційного саморозвитку, в чому і полягає сутність феномена модернізації. Головними субпроцесами модернізації є економічне зростання, розвиток науки, освіти, технічний прогрес, секуляризація, демократизація, становлення сучасної держави та зростання націоналізму [19].

На останню складову модернізації слід звернути особливу увагу у зв'язку з тим, що у сучасній науковій літературі ставиться під сумнів органічна єдність національної ідеї, націоналізму як її теоретичного обґрунтування, та

процесу модернізації в країнах, що утворилися на руїнах радянської наддержави та світової системи соціалізму в цілому. Так дослідник з Інституту Європи Академії наук П.Є. Кандель пише, що: “за умов посттоталітарного світу націоналізм не здатний бути засобом модернізації, яка веде до демократії та ринку, – ні за змістом своєї ідеології та системи цінностей, ні за характером соціальних сил, до яких апелює, та інтересів, які обслуговує, ні, нарешті, за своїми цілями, що логічно впливають з цієї конфігурації сил та інтересів. На думку науковця, націоналізм має “генетичний зв’язок” з тоталітаризмом, і цей зв’язок неодмінно виявлятиметься у постсоціалістичному суспільстві.

Певне протиріччя між націоналізмом та модернізацією справді є, але його сутність полягає в тому, що впровадження універсальних цінностей європейської та світової цивілізації у свідомість і практику конкретних суспільств істотно трансформує традиційні національні інституції та норми. На практиці часто-густо нелегко знайти оптимальне співвідношення національно специфічного та модерного, тобто віднайти ту грань, яка збереже життєздатні традиції та ідентичність народу й дозволить зреалізувати цілі модернізації. Але досвід Японії, інших передових країн переконливо показує, що ця проблема може успішно розв’язуватися й навіть давати особливий ефект.

Що стосується несумісності націоналізму та демократії в постсоціалістичних країнах, про що твердить П.Є. Кандель (а цей мотив вельми активно використовують антиукраїнські сили), то слід сказати, що національних ідей боїться лише той, хто стереже інтереси імперій. Імперська держава та національні суверенітети – речі справді несумісні, й лише тоталітаризм, насильницькі методи можуть “приборкати” національні почуття та устремління. Але не можна усі форми націоналізму зводити до крайніх виявів, тим більше в країнах, що стали суверенними й розбудовують власні держави [6].

Поєднання та забезпечення інтенсивної взаємодії національної та модерністської ідей у сучасному українському суспільстві дозволить, з нашого погляду, успішно розв'язати дві глобальні проблеми молодій державі – завершення розбудови української політичної нації й творення повноцінного індустріального, а згодом постіндустріального суспільства.

Одним із фундаторів модерністської теорії нації був Е. Гелнер. За його переконанням саме індустріальна революція зумовила швидке формування національних культур та держав. “Націоналізм, – стверджував Е. Гелнер, – є, по суті, загальним накинням високої культури суспільству, де до того низькі культури заповнювали життя більшості”. Цей парадоксальний, з першого погляду, висновок професор Альбертського університету (Канада) Іван-Павло Химка резонно тлумачить так: “Націоналізм творить національну культуру як сплав... двох культур: традиційно-аграрно-низько-народно-місцевої і модерно-індустріально- високо- елітарно-універсальної. Можна думати про це як про сплав двох металів: один метал – це елементи народної культури (як мови, звичаїв, світогляду), а другий – це ціла всеєвропейська чи універсальна, або – як Гелнер каже – індустріальна культура. Ті два метали переварюються разом і в кінці виходить якийсь сплав, що є по суті новим металом”.

Витворена у такий спосіб національна культура інтегрує соціальні та регіональні спільноти народу, наділених свободою індивідів в модерну націю. Заради вищої національної єдності встановлюються міжконфесійний мир та ідеологічний плюралізм, демократичними правами наділяються етнічні меншини. Слід підкреслити й те, що становлення та утвердження нового типу національної самосвідомості й культури є не лише необхідною умовою, але й індикатором успішності модернізації, становлення у суспільстві демократичної культури [37].

Російський царизм усіма силами гальмував творення модерної української культури та цілеспрямовано руйнував етнічність народу. Незважаючи на це, на зламі 19–20 ст. індустріальна українська культура

почала активно формуватися й ширитися у масах. Це сприяло самоусвідомленню й консолідації народу, мобілізації його на боротьбу за власну державність. Проте більшовизм перервав цей природний процес, піддав гонінням та нищенню високу українську культуру як “буржуазну” й “накинув” на український народ свою, комуно-імперську систему цінностей і догм.

Радянська індустріалізація, яку в зарубіжній літературі правомірно характеризують як контрмодернізацію, дала потворний симбіоз традиційності (феодалізму) з науково-технічним прогресом. З одного боку, країна почала перетворюватися з аграрної на індустріальну, ліквідовувалася неграмотність і формувалася наука. А з іншого – вщент були зруйновані зародки громадянського суспільства, модерні економічні та соціальні структури, були відчужені елементарні права та свободи громадян. Комуністичний тоталітаризм фізично винищив головного творця й носія культури модерніті – інтелігенцію, інтелектуалів, особливо тих, хто розробляв стратегію національного відродження та йшов у авангарді цього процесу.

Цивілізаційне відставання й занепад української нації за умов радянського режиму, крім голодоморів та репресій, як показав у своїх дослідженнях Б. Кравченко, великою мірою пов’язані з тим, що офіційна влада здійснювала політику, яка обмежувала можливості соціальної мобільності українців. Це виявилось у слабкій репрезентованості етносу в промисловості і торгівлі, порівняно низькому рівні урбанізації, обмеженому доступі до освіти. Разом з тим Москва цілеспрямовано здійснювала русифікацію освітньої системи, а також численну російську міграцію в Україну. В результаті українцям бракувало ваги в стратегічних секторах економіки, духовного й політичного життя, що позначилося на їхній здатності до ефективної самореалізації та колективної дії для реалізації нагальних національних потреб [2].

Послаблення тоталітаризму у 50-60-ті роки, подальша індустріалізація економіки дали поштовх до відновлення соціальної та духовної сфер українського суспільства, для генези новітніх форм національного руху. Але лише крах СРСР розкрив перед українським народом можливість здійснення цивілізованих, апробованих світом форм модернізації й завершення на цьому ґрунті національного будівництва. Проте досвід перших років української незалежності розкрив усю складність і суперечливість цього процесу: національне відродження гальмується тому що не йдуть реформи, а реформи пробуксовують, позаяк немає достатнього державницького досвіду та національної самосвідомості. Отже, необхідно розглянути другий бік проблеми: як національна ідея, націоналізм впливають на процес модернізації українського суспільства.

Головними функціями націоналізму щодо модернізації є: 1) консолідація суспільства для мети модернізації; 2) мобілізація народу на завдання, що з нею пов'язані; 3) компенсація страждань, викликаних частково попередньою відсталістю, а частково самою модернізацією. Консолідуюча функція національної ідеології полягає в тому, що засадові стосовно неї національні потреби та ідеали, традиції та цілі інтегрують суспільство в цілісний організм, здатний відстоювати свої інтереси. Нині ці інтереси повинні збігатися з цілями цивілізаційного прогресу, репрезентованими у цінностях культури модерніті. Модерне (індустріальне) та постмодерне (постіндустріальне) суспільства сповідують принципи ринкової економіки, соціальної справедливості, плюралістичної демократії, правової держави та інші засади світової культури.

У теоретичних пошуках національно-патріотичних сил, поняття “нація” та “національна ідея” посідають чільне місце. Вони стали вершинною позицією тієї світоглядної конструкції, яка лягла в основу практичних дій і політичних акцій тієї суспільної течії. Вже через це заслуговує на пильну увагу розуміння національної ідеї провідними представниками цієї суспільної течії,

яка завжди була дуже впливовою в Україні й засадничі вимоги якої реалізуються після здобуття Україною незалежності 1991 року.

Позиція національно-патріотичних сил оприлюднена у низці публікацій, які мають принципове значення.

У праці М. Міхновського “Самостійна Україна” (1900) у категоричній формі висунута вимога незалежності України і в загальних рисах окреслена програма побудови суверенної національної держави, яка заперечувала б капіталістичний шлях розвитку, не схилялася (однак) і до соціалістичних проектів, а орієнтувала на використання вітчизняного духовного потенціалу.

Публіцистичний твір В. Липинського “Листи до братів-хліборобів” (1926) обґрунтовує суттєво нову щодо попередніх концепцій модель побудови української держави. Національна ідея у трактуванні В. Липинського селянсько-монархічна за сутністю. Вона передбачала використання найповнішою мірою глибинних традицій українського селянства, духовного потенціалу вітчизняної еліти, можливостей монархічного устрою суспільства (у формі гетьманату). Мислитель передбачав об’єднання зусиль корінного етносу та національних меншин у справі розбудови української держави, залучення до цієї справи великих підприємців і загалом ділових людей [4].

Д. Донцов [9] залишив по собі значну літературну спадщину суспільно-політичного характеру, в якій виключно чітко окреслено національну ідею. Серед цих праць: “Модерне москофільство” (1913), “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” (1913), “Історія розвитку української державної ідеї” (1917), “Українська державна думка і Європа” (1919), “Підстави нашої політики” (1921), “Націоналізм” (1926), “Політика принципіальна й опортуністична” (1928), “Дух України: український внесок у світову культуру” (1935), “Де шукати наших традицій” (1938), “Дух нашої давнини” (1944), “Росія чи Європа” (1955), “За яку революцію?” (1957), “Туга за героїчним” (1960), “Хрестом і мечем” (1966), “Клич доби” (1968) та багато ін.

Названі праці – це органічний і дуже щільний духовний масив, у якому закладене цілком визначене бачення національної ідеї. Вихідною позицією є констатація щораз більшого впливу ідей на весь розвиток суспільства, на історичний процес. Однією із найвагоміших серед них є ідея самотійності власної нації. Ця ідея настільки велика, що вона виправдовує навіть самопожертву в ім'я великої справи – незалежності рідного народу.

У межах такого підходу обґрунтоване дуже чітке співвідношення між окремою людською особистістю та нацією, до котрої вона належить. На думку Д. Донцова [9], безперечно повинні бути гарантовані щонайширші права особи, проте зробити це можна тільки тоді, коли будуть безперечно гарантовані права нації. Нація – найвища і цілком органічна спільнота. Саме через неї і тільки через неї може розкритися і реалізуватися людська особистість. Кожна особа пов'язана з нацією безліччю природних зв'язків, які й утримують її у плинному морі життя. Нація убезпечує інтереси не лише окремих осіб, а й загальні (колективні) прагнення. Тому національні інтереси повинні бути поставлені понад інтереси індивідуальні й класові. Кожна людська особистість і будь-який суспільний клас – це минулі явища. Постійно живими є нації. Окрема особа виступає носієм “ладу життя” даної нації – у цьому полягає її життєва місія. Людська одиниця повинна бути “упокоєна ідеалами нації” і сприймати їх на підсвідомому (ірраціональному) рівні. “А коли так, коли кожна нація має свою місію, своє призначення, свій уклад – свій стиль життя, тоді на плечах кожної органічної частинки тієї нації чи покоління – тієї живої ланки – лежить обов'язок продовжувати життя нації не лише біологічно, але й духовно через усвідомлення своєї місії, свого призначення і стилю свого життя”.

Принципову роль у світоглядній конструкції Д. Донцова [9] посідає “воля до життя” як атрибут людської особи зокрема і нації в цілому. Дослідження (і врахування) саме цього феномена набуло поширення у

європейській філософії кінця 19 – початку 20 століття завдяки працям видатного німецького мислителя А. Шопенгауера [20].

Нація повинна зберегти в собі і примножити “волю до життя”, яка становить заряд позитивної енергії і, зрештою, уможлиблює розвиток та й саме існування даної етнічної спільноти. Саме на цю “волю до життя” опирається національна ідея, саме її вона і репрезентує. Аналізуючи позицію Д. Донцова [9], відомий дослідник Б. Стебельський пише: “Всяка, отже, збірна філософія гуртової одиниці (а в першій мірі нації) повинна бути збудована не на підірваних засадах логіки, лише на цій волі до життя, без санкцій, без оправдання, без умотивування, яку тільки що не треба гамувати, але навпаки, треба плекати і розвивати, бо з нею живе і вмирає нація, якою освячується ціла політика нації і всі її засади, і якої тамувати не вільно ніяким “євнухам” відірваних ідей – лібералізму, космополізму, гуманізму і т.п. Не обмежувати цю – виявлену в діяннях одиниць волю нації до розросту, пориву наперед і підбою, нам треба лише зміцнювати її. І це зміцнення має бути першою і головною засадою тієї національної ідеї”.

Охарактеризована так національна ідея утверджується як ідеал, який сам Д. Донцов [9] розуміє як “порив вгору, до надлюдського”. Такому ідеалу притаманні “органічність і віра в культурі, власновладність у державі, провідництво, ієрархія в громаді”.

Безперечно, в теоретичних побудовах Д. Донцова [9] були такі позиції, які зумовлювалися умовами доби, в яку він жив і творив. Проте в основі його позицій лежать засади, які прийняті в усьому цивілізованому світі – визнання права нації на самовизначення і утворення незалежних держав та поєднання особистих і загально-народних інтересів, пріоритет яких є основою патріотизму і може бути генератором громадського руху, спроможного і покликаного розв’язати складні проблеми суспільного розвитку.

Праця В. Сціборського “Націократія” (1936) стала логічним продовженням державницької лінії в українській суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду.

Серед головних праць Ю. Липи такі: “Бій за українську літературу” (1935), “Українська доба” (1936), “Українська раса” (1937), “Призначення України” (1938), “Чорноморська доктрина” (1940), “Розподіл Росії” (1941). Чільне місце серед цих досліджень посідає “Призначення України”. Сенс цієї праці, яка на думку В. Мороза, стала одним із елементів символу віри українців, полягає в аргументованому ствердженні глибинного невитраченого творчого потенціалу української нації. Разом із тим Ю. Липа продовжує і підкріплює традиційну для вітчизняної громадської думки тезу про європейський характер України. Україна – частина загальноєвропейського простору, його форпост на південному сході. Доля України – інтегруватися в європейські структури. Європейський вибір України був очевидним для Ю. Липи. Цей вибір значущий не тільки для українців, але й для Європи. “Українські моральні підстави важливі не тільки для українців, але й народів Європи, особливо східної Європи”.

Проблема геополітичного вибору України залишається актуальною й на даний час. Для національно-патріотичних сил тут немає альтернативи – Україні необхідно інтегруватися до світових і загальноєвропейських структур. Цей вибір обґрунтований у працях вітчизняних дослідників і виправданий життям.

Головна праця Ю. Вассіяна “Степовий сфінкс” (1972), а також його розвідка “Бог і Батьківщина” містять аргументацію на користь ідеї незалежності.

Дослідження А. Княжинського “Дух нації” (1959) репрезентує цю лінію.

Своєрідне політичне узагальнення головної світоглядної засади цього напрямку вітчизняної гуманітарної думки зробив видатний поет і громадський діяч Олег Ольжич – це ідея, в ім’я якої повстав колись Переяслав і в ім’я якої

Святослав кликав не посоромити землі руської – ідея Слави. Ідея ця вкорінює цілу тут накреслену українську духовність. Впливає вона з цілості войовничого й героїчного наповнення суспільно-етичного ідеалу”.

У трактуванні національно-патріотичних сил національна ідея набула героїко-романтичного характеру. Це сприяло реалізації закладеного у ній мобілізуючого й закличного потенціалу. У межах цієї ідеї системоутворючими складниками є нація, держава, церква. Їх належна розбудова спроможна забезпечити необхідні умови для повноцінного розвитку людини і громадянина.

Великого значення опрацюванню української національної ідеї надавав Я. Стецько (1912-1986) – глибокий аналітик, у працях якого оптимально поєдналися філософські й політологічні підходи до визначення принципових питань суспільного поступу. Національної ідеї Я. Стецько торкається в статтях “Боротьба для боротьби, чи змагання за вартості” (1934), “За творців нової дійсності” (1934), “Коли минає одне десятиліття” (1938), “Без національної революції немає соціальної” (1938), “Визвольна революція народів АБН” (1948), “За владу і землю” (1948), “Треба бити на сполох” (1950), “Ідеологічний фронт і його цілі” (1950), “Україна в боротьбі за ідею свободи народів і людини” (1951), “На позиціях воюючої України” (1952). Особливе значення має засаднича стаття “Наша визвольна концепція” (1950).

У працях мислителя вимальовується органічна низка взаємоузгоджених понять: нація – ідея – чин – влада. В його інтерпретації національна ідея – це:

- засаднича підстава національно-визвольної боротьби;
- засіб об’єднання усіх українців або ж принаймні значної їх частини;
- вираз точно означеного змісту життя, тобто того способу буття, який властивий українцям.

На думку ідеолога українського визвольного руху, “... ідеї – великі, благородні, справедливі є найбільшою гарантією перемоги...”. Національна ідея стала знаменом епохи. За національною ідеєю “... стоять всі здорові сили

світу”. В Україні національна ідея завжди була активним чинником суспільного буття: “Носії національної ідеї, як вартості універсальної, не переводяться у нас. Її наголошувано раз слабше, то знову сильніше, але вогонь її не гас ніколи”. Разом із цим, невдачі українських визвольних змагань у той чи інший конкретний історичний період пов’язані з неувагою національного просвітництва цих періодів до національної ідеї. На думку Я. Стецька, головною причиною “...невдачі наших визвольних змагань у 1917–1921 рр. була відсутність чіткої, несумнівної національної ідеї. Носієм і “зберігачем національної ідеї” є українське селянство. За своєрідних умов національна революція є передумовою соціальних змін. В українській національній ідеї закладене прагнення до свободи й до справедливості. В цій ідеї головним є прагнення суверенної соборної української держави” [16].

За нових історичних обставин, що склалися в Європі, зокрема і у світі вцілому по другій світовій війні, визначення української національної ідеї дав С.Бандера. У його теоретичних працях узагальнено як досвід вітчизняних національно-патріотичних сил, так і набутки світової спільноти щодо окреслення засадничих підстав суспільного буття.

У розумінні С. Бандери українська національна ідея – це “уклад позитивних ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя та розвитку народу й одиниці в усіх ділянках, визнають їхню творчу роль у вселюдському поступі”.

Таке окреслення національної ідеї цілком відповідає сучасному розумінню цього духовного конструкту національно-демократичними силами в Україні. Воно спрямоване на виявлення конструктивного потенціалу, закладеного в національній свідомості.

Ті ідеї, які, взяті в сукупності, творять зміст національної платформи у суспільному житті, “коріняться в українській духовності, сформульованій та утвердженій впродовж цілого історичного розвитку вселюдської духовної і суспільно-політичної культури та поступу”.

На переконання С. Бандери, до складу всеохоплюючої української національної позиції входять: 1) ідея волі, самобутності та вільного розвитку народів; 2) ідея гідності й пошанування людини, її розвитку, ініціативи, самовключення до національного та суспільного життя; 3) ідея соціальної справедливості; 4) ідея рівності та братерства всіх людей в народі; 5) ідея позитивної, творчої ролі держави; 6) ідея спрямування зусиль держави на творення й примноження позитивних вартостей, які збагачують і підносять рівень життя народу та кожної людської особистості; 7) пошанування змісту і форм життя різних народів, ідея толерантного ставлення до інших націй, до культур інших народів; 8) співжиття різних народів безвісно до відмінностей у створених ними політичних системах; 9) ідея свободи творчої ініціативи; 10) ідея свободи релігії, сумління, думки і слова, вільної духовно-культурної і мистецької творчості; 11) віра в людину, її шляхетні, позитивні прикмети і поривання, її суспільницький інстинкт, добрі сторони людської природи; 12) ідея природньої гармонії та рівноваги між духовними і матеріальними елементами в житті й розвитку людства [31].

Таке бачення української національної ідеї викликане ним у статті “До засад національної визвольної політики”, котру вперше видрукував у Мюнхені часопис “Визвольна політика” (число 9-10, листопад-грудень 1946 р.), а також у низці інших праць, як от: “Державницька політика проти більшовицької гри в СРСР”, “Плановість революційної боротьби в Краю”, “Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс”, “Слово до українських націоналістів-революціонерів”, “Перспективи української революції”.

Ці засади лягли в основу програми практичної діяльності організації українських націоналістів, очоленої С. Бандерою. Отже, національна ідея з погляду національно-прогресивних сил, – це категорична вимога державної незалежності України, гарантування прав нації і людської особистості через

органічне їх узгодження, європейський вибір України, розвиток господарчого комплексу на основі поєднання інтересів народу та індивіда.

Дискусії навколо національної ідеї засвідчують передусім розбіжності в поглядах на зміст і спрямованість процесів, які нині відбуваються в Україні, – зауважує Федір Канах [15], – розбіжності, які нерідко пояснюються політичною ангажованістю опонентів, яка мало сприяє усвідомленню того, що реально стоїть за українською національною ідеєю на сучасному етапі поступу українського суспільства.

2.2. Етнокультурний підхід до української національної ідеї

Національна ідея має певний сенс, зрозумілий лише в культурно-історичному контексті, і посідає значуще місце в історії кожного народу, зокрема в історії українського визвольного руху. Так, можна погодитись, що українська національна ідея “віддзеркалює процес формування теорії українського націоналізму”. Проте це не означає, що тільки в рамках теорії українського націоналізму дана ідея має конкретний зміст і визначений сенс. Ідеї загалом можуть мати різний стосунок до теорії. В іншому разі (зокрема в соціології, культурології, у практичній діяльності) ідея може реалізуватися в різних своїх аспектах у низці теорій, вчень і духовних течій, в етнічній свідомості тощо. До ідей такого роду й належить ідея національна. Тому за певних історичних умов у теоретичній розробці національної ідеї на передній план висувуються питання національного порятунку, національного виживання й національного поступу.

У полі зору нинішньої української громадськості й політичного істеблішменту перебуває чимало дискусійних питань, щодо яких немає згоди ані серед політиків, ані серед науковців. Якщо розходження між політиками можна пояснити протистоянням політичних сил у суспільстві, то суперечки між науковцями свідчать ще й про власне проблематичність питань, що

постали, про відсутність простого їх розв'язання. Специфіка суперечок, котрі крають пострадянське громадянство України на шматки і збирають політиків у позбавленні соціального ґрунту, ворожі одне одному угруповання, полягає в тому, що тут переплетені різні за змістом питання – економічні, політичні, ідеологічні, наукові, методологічні, культурологічні й психологічні. Через це здебільшого виходить так, що наукова або соціально-економічна проблеми, замість дістати розв'язання, стають приводом до політичних та ідеологічних розмежувань та взаємних звинувачень; рясно плодяться різного роду ідеологами, міфологеми й поверхові суб'єктивні уявлення, яким надають статусу принципово важливих, непорушних і, буцімто, встановлених науковими засобами положень [12].

Український етнос є одним з найбільших в Європі. Він має власний досвід державотворення, політичну й правову культуру, інтелектуальні, наукові й освітні традиції, а отже є підстави вважати, що він може виконати роль ядра кристалізації модерної української нації, українського народу як цілісної патріотично налаштованої громадянської спільноти суверенної держави. Але й визнавши сказане, ще слід з'ясувати, на яких шляхах, якими способами, в які терміни та за яких умов ця реальна можливість має перетворитися на дійсність.

Для побудови в сучасній Україні національної держави теж є передумови.

Але ця держава за всіх умов не буде тотожною тим національним державам, які виникли в Європі у 18–19 сторіччях. Щоб уподібнитися сучасній Франції чи Німеччині (тобто стати і національною, і справді демократичною державою, однак безпечною для всіх етносів), українському етносу, оскільки він має взяти на себе основний тягар державотворення, ще належить пройти чималий шлях розвитку й культурного зростання.

Зрозуміло, зрештою, й те, що на сучасному етапі будь-які спроби державотворення в Україні за ворожості до будь-якого з сусідів чи

конфронтації щодо явищ і тенденцій панівного нині світопорядку є неминуче виснажливими. Але це зовсім не означає, що розбудовуючи українську державу, слід чинити за правилами, продиктованими ззовні[33].

Українська держава не може здійснитися, якщо будуватиметься за проросійським чи іншими ззовні надв'язуваними рецептами, бо в такому разі їй доведеться відмовитися від національних потреб та інтересів, а отже втратити суверенність. В окресленому аспекті сучасне українське державотворення залишається дуже невиразним і вразливим. «Архітектори» української зовнішньої політики досі не навчилися сполучати з вимогою для країни необхідну залежність і стриманість у міжнародних відносинах з твердим відстоюванням національних інтересів. Є достатньо прикладів, коли добросусідство досягається нашими дипломатами ціною односторонніх поступок або ігнорування національних інтересів, які навіть не декларуються у чіткій категоричній формі. В підсумку зовнішня політика стає чимось мало зрозумілим для громадян і непередбачуваним для міжнародного загалу.

Суто наукові розв'язки державотворчих питань ще не гарантують подолання труднощів. За своєю суспільною цінністю наукові рекомендації у цій царині – це лише одна з передумов для розробки практичних заходів. Але до того, як вдаватися до практичного втілення цих рекомендацій, необхідно витратити багато інтелектуальної енергії та сил, щоб ці наукові рецепти стали надбанням і дістали прихильність масової свідомості в усіх регіонах України.

Окрім того, з кола дискусійних питань українського державотворення слід все ж таки вилучити як штучно ініційоване питання про можливість або перспективність побудови в Україні держави, позбавленої українського етнонаціонального підґрунтя. Історичний досвід, історична практика – зокрема розвиток подій після переяславських угод 1654 року і громадянської війни на початку двадцятого століття – не залишили тут якихось неясностей. Неукраїнська держава в Україні можлива тільки у формах, суттєво близьких до післяпереяславської Гетьманщини чи УРСР..

Національну ідею не слід ототожнювати або жорстоко сполучати з націоналізмом чи моноетнічною (національною) державою – реаліями, котрі, хоча історично з нею нерідко взаємодіяли, не є її обов'язковими супутниками, необхідними моментами чи неминучими наслідками. Національна ідея властива й поліетнічним спільнотам (наприклад, громадянам США, яким не бракує любові до батьківщини); національна держава (наприклад, Франція) здебільшого не має нічого спільного з етноцидом і етнічними чистками; націоналізм може набирати форму фашизму, але частіше не переступає меж боротьби за незалежність і утвердження здобутої незалежності у державотворчості, після чого втрачає свою войовничість і, зрештою, актуальність.

Сучасна національна ідея – це ядро, навколо якого інтегрується полі – чи моноетнічна спільнота, вона є джерелом і синтезом стратегій діянь, які уможлиблюють збереження й розвиток національного буття. Уже через це – доки існують окремі країни, держави, народи – можна вести мову про трансформацію тієї чи іншої національних ідей, але не про відмирання чи скасування її як такої. І в сучасному світі, як в епоху бурхливого виникнення численних національних держав у Європі, національна ідея – хоча й змінюється її зміст і форма – залишається опертям для тих народів, які опинилися перед історичним вибором. В тому, що відродилися з попелищ Другої світової війни й увійшли в число лідерів вселюдського поступу Німеччина та Японія, чимала роль належить тим духовним підвалинам, на яких стоїть німецьке й японське національне буття. Саме вони (і серед них національна ідея) утворили фундамент для формулювання національних стратегічних цілей та дали духовну наснагу для їх досягнення.

РОЗДІЛ 3

СКЛАДОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

3.1. Формування національної ідеї в соціокультурному вимірі

На певному етапі свого розвитку національна ідея обов'язково виливається в державну ідею. Британський політолог А. Сміт вирізняє декілька логічних етапів у цьому процесі. Переконавання, що людство природним чином поділяється на нації, що нації мають свій особливий, тільки їм притаманний характер; що уся політична влада походить від нації; що людина мусить у кінцевому підсумку зберігати вірність інтересам своєї національної держави; і, нарешті, що національна держава є необхідна умова світової свободи і гармонії [19].

Трансформація національної ідеї в ідею державну рятує нації в критичні періоди їхнього буття. Саме так сталося з українським народом в епоху бездержавності, пріоритетом в його національній ідеї стали державницькі прагнення і, значною мірою, саме це зберегло український народ від повної й остаточної полонізації чи русифікації.

Нація, як складне історичне утворення, формується через кровне змішування рас і племен, духовно-культурний поступ. Її неповторний образ створюється в наслідок багатьох перерозподілів земель, з якими пов'язує свою долю та чи інша народність. Формування нації полягає у подоланні історично визначеної етнічної відокремленості людей, залученні їх у більш широку систему соціальних та культурних взаємовідносин. На відміну від етнічної приналежності, нація поєднує нас не за ознакою кровної спорідненості або спільного проживання. Вона являє собою певну соціокультурну, історичну спільність і не може зводитися до суто етнічних особливостей, хоч найчастіше й пов'язана з певним етносом.

Українському народові довгий час відмовляли у тому праві, яке було природним і само собою зрозумілим для народів інших – у праві мати свою національну ідею й жити саме згідно з нею. Загалом українці як самостійний етнос з'явилися в результаті складного й неоднозначного історичного розвитку: існування єдиного для багатьох сучасних народів етнічного субстрату – слов'янства, зародження, розквіту та занепаду Київської Русі, монголо-татарського завоювання її земель, розподілу західних, південно-західних та північно-східних руських князівств між Литвою, Польщею і монголо-татарами.

Назву “українська нація”, за свідченням Ю. Липи, вперше було вжито за часів Б. Хмельницького. Саме завдяки перемогам гетьмана у національно-визвольній війні 1648–1654 рр., а ще раніше – існуванню Запорізької Січі, українська культурна ідентичність стала визначним чинником політичної історії Європи. А революційні процеси в лютому і жовтні 1917 року зруйнували монархію і Російську імперію. Перед Україною відкрилася перспектива формування власної політичної нації.

Першими кроками до формування політичної нації в Україні стало утворення на хвилі революційних подій у Києві 1917 року Центральної Ради – представницького органу широких верств населення.

Перемога більшовиків у громадянській війні в Україні визначила побудову всіх сфер суспільного життя за казуїстичною формулою: “соціалістичне за змістом і національне за формою”. Начебто може існувати форма без змісту, а зміст без – форми. Водночас Україна стала чітко визначеним національним та територіальним цілим з власною столицею (в 1919–1934 рр. – Харків; з 1934р. – Київ) і Урядом, що мав обмежені, але певні повноваження. Україна мала органи державної влади і управління, бюджет, Державний герб, гімн, прапор, Конституцію. Українську Радянську Соціалістичну Республіку (1921 р.) визнали десятки країн. Згодом, правда, після утворення СРСР ці досягнення стали суто формальними [19].

Новий етап у формуванні української нації розпочався на початку 90-х років. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР ухвалила Акт про державний суверенітет, а 24 серпня 1991 року було проголошено незалежність України.

За відносно короткий період Україна змогла визначити принципи етнополітики та створити систему управління етнонаціональними процесами, що сприяло консолідації української нації. Було закладено важливі умови для збереження єдності й цілісності країни в нових історичних умовах, гармонізації загальнодержавних інтересів з інтересами всіх національностей, а також розвитку їхньої культурної, мовної та релігійної самобутності [22].

У 1999 році порівняно, з 1994-м, кількість національно-культурних товариств зросла з 237 до 400, кількість громадських організацій національних меншин з всеукраїнським статусом – з 16 до 25. Якщо в 1994 році видавалося 37 назв шкільних підручників і 48 газет мовами національних меншин (без врахування російської), то на початок 1999 року ці показники відповідно дорівнювали 100 і 94. Ставши членом Ради Європи, Україна підписала і 9 грудня 1997 року ратифікувала рамкову Конвенцію про захист національних меншин. По суті всі зобов'язання щодо забезпечення політичних, соціальних, культурних та мовних прав національних меншин, які наша держава взяла на себе, вже знайшли своє відображення в її чистому законодавстві. Повернення та облаштування депортованих у роки Другої світової війни кримських татар вдалося ввести в загальнодержавне конституційне поле.

Важливим здобутком 30 років незалежності у напрямі формування української політичної нації слід вважати також процес структуризації політичного простору України. Досвід розвинутих країн засвідчує – сильна держава ніколи не прагне тотально керувати суспільством. Навпаки, вона черпає силу з активності громадян, і тому всіляко сприяє її зростанню, підтримує прагнення до самоврядування і самозабезпечення. Означені напрями формування громадянського суспільства закріплюють режим політичної та ідеологічної багатоманітності, демократичного волевиявлення

народу. Це створює своєрідний буфер на шляху поширення можливих тенденцій відновлення чи формування тоталітарного політичного режиму. У громадянському суспільстві головна функція влади – створення можливості для розвитку життєвих сил самого суспільства, реалізації потенціалу його громадян [29].

Найголовніші проблеми формування української політичної нації лежать в соціально-економічній сфері. Суттєвою перешкодою створення єдиної системи потреб та інтересів усіх етносів України є їхня регіональна своєрідність та різновекторна геополітична орієнтація. Одним із її виявів є суперечності між центральною та регіональними елітами за право самим контролювати політичну й соціально-економічну ситуацію та “делегувати” своїх представників до вищих органів державної влади, що в деяких засобах масової інформації дістало назву кланового принципу їх формування.

Існують також соціально-економічні та етнопсихологічні відмінності між західним, центральним та південно-східним регіонами розселення етносів, точніше між великими групами людей, психологічно об’єднаних навколо власних для цих регіонів способів життя, політичних, соціокультурних та релігійних пріоритетів. Ці історичні відмінності, як показують сучасні соціологічні дослідження, найрельєфніше виявляються в геополітичних, етнокультурних та релігійних орієнтаціях [11].

Основою консолідації української нації має стати українська національна ідея, яка може бути визначена як поняття, в якому осмислюються матеріальні та духовні реалії способу буття нашого етносу. Аналізуючи національні ідеї різних суспільств, ми завжди знаходимо в них спільне – прагнення жити у мирі, добрі, благополуччі. Тому визначальною засадою й української мрії повинен стати сьогодні її соціально-економічний зміст – благополуччя всіх етносів України і шляхи його досягнення.

Кожен діяльний, творчий чин починається з процесу пізнання. Державне будівництво в сучасній Україні неможливе без самопізнання нації. Цей процес

розгортається досить активно. Результатом же самопізнання нації є окреслення її національної ідеї. Саме в останній акумулюється все найістотніше з того, що є наслідком процесу самопізнання.

Національна ідея виростає із тверезо-критичного ставлення до реалій життя. Не все у народному бутті та в національній психології заслуговує схвалення і збереження. Національна ідея повинна виростати із позитивних елементів, закріплювати їх і нарощувати. Не потрібно схвалювати будь-що тільки через те, що воно українське. Здатність критично подивитися на себе – це ознака сильної та духовно здорової нації, у якої є майбутнє. Українська суспільно-громадська думка спромоглася досягнути цю непросту вершину, і свідченням цього є засаднича норма, сформульована діаспорою півстоліття тому назад: Традиції не всі шануються і перебираються, а – вибираються. Підходящі – культивуються, шкідливі – нищаться. Із титулу тільки українськості ніщо не має права на індульгенцію, тим паче – на культ [15].

Послідовне здійснення цієї засади становить собою єдино можливу запоруку суспільного поступу.

Суспільство в усіх державних і недержавних формах свого існування живе і функціонує у двоєдиному світі. Це світ, що являє собою матеріальну, предметну дійсність, і світ ідеальних сутностей: понять, ідей, концепцій, теорій, вірувань, міфів тощо.

Ідеальна сфера, яка на орієнтацію людей в реальності, їхню поведінку та життєдіяльність впливає іноді суттєвіше, ніж матеріальна, твориться за допомогою мови й існує в основному в мовній формі. З цієї причини мовою, її природою та функціональними можливостями люди почали цікавитися з того часу, як усвідомили себе людьми. Немає міфології, релігії, філософської концепції, соціальної доктрини, де не були б тією чи іншою мірою заторкнуті питання мови.

Мова – це одна з найважливіших ознак, за якими відбувається ідентифікація, ототожнення і самоототожнення людей, приналежних до

певних етнічних спільнот. Спрощено кажучи, те, що когось вважають, скажімо, українцем або японцем і що він сам себе таким вважає, виявляється перед усім у тому, якою мовою він думає й спілкується, яка мова є для нього рідна.

На думку М. Жулинського модернізація українського суспільства на новій системі ідеологічних координат неможлива без послідовної мовної політики, пріоритетом якої має бути розвиток української мови як консолідуючої духовної сили українського суспільства. Українська мова повинна забезпечити всі сфери життєдіяльності державного організму, нею мають послуговуватися інтелектуальні, політичні бізнесові верстви українського суспільства. Допоки українська мова не набуде ваги справжнього єдиногодержавного, а не декоративно-формального засобу спілкування, не стане, – за І.Франком, – “органом високих ідей і гуманних змагань”, доти нам не подолати національної, політичної і духовної кризи” [31].

В Україні за останні роки чимало зроблено для здійснення демократичних принципів національної політики. Попри те, що надто складною є спадщина тоталітарного минулого у свідомості й психології як державних чиновників, які звикли ще працювати за шаблоном, так і пересічних громадян. Не дивлячись на це, Україна продовжує рухатись шляхом євроінтеграції, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС та активно працюючи над виконанням її положень. Це передбачає проведення реформ у різних сферах, зокрема у правосудді, боротьбі з корупцією, економіці тощо. Збойна агресія з боку Росії спонукала Україну активно зміцнювати свою обороноздатність, модернізувати Збройні Сили, збільшити виробництво власної зброї та військової техніки [34].

Незважаючи на досягнення, Україна все ще стикається з низкою викликів, таких як корупція, низький рівень життя, нерівномірний розвиток регіонів. Для подальшого успішного життя необхідно продовжувати проводити реформи, залучати інвестиції та розвивати людський капітал.

3.2. Національна ідея в умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства

Абсолютний і найвищий критерій оцінки, що існує при визначенні правової держави – це примат права. Він стверджує довгоіснуючу і досить стабільну закутість держави в нею ж встановлене право, зумовлює державу керуватися критеріями об'єктивності і неупередженості, признавати самоцінність права у всіх сферах суспільного життя. Цим самим виключається випадкове і досить часто елітарно вибіркове підкорення людини праву.

Ідея правової держави, за В. Кульчицьким, пов'язана з утвердженням таких її принципів, як панування права в усіх сферах суспільного життя і верховенство закону; зв'язаність законом самої держави, всіх її органів, громадських організацій, посадових осіб і громадян; непорушність свободи, прав та інтересів, честі і гідності, їх охорона та гарантованість, взаємна відповідальність держави і особи. А німецький політолог А. Альбрехт виділяє такі положення теорії правової держави:

- конституціоналізм, який вимагає, щоб діяльність держави врегулювалася правовими нормами, зафіксованими в конституції;
- процесуальна, формальна та матеріальна раціоналізація державної влади, покликана гарантувати дотримання державою права і закону;
- захист громадян перед державною владою і судовий контроль за діяльністю держави;
- державна монополія на верховну владу в політичному плані, яка виключає втручання будь-яких кланових, корпоративних чи інших інтересів у процес формування і визначення державної волі;
- інституціональний зв'язок держави із суспільством, який забезпечує можливість контролю з боку суспільства над державним апаратом;

– плюралізм політичної спільноти (багатопартійність), який забезпечує такий стан, коли присутність у політиці цілого спектра суспільно-політичних та економічних інтересів стримує, обмежує “всевладність” держави.

Термін “правова держава” історично сформувався досить пізно. Вперше його було вжито в німецькій юридичній літературі – у працях К. Велькера (1813), Р. Моля (1833), після чого почали широко застосовувати як у політико-правовій, так і в соціально-філософській літературі. Так, за часів Російської імперії поняття правової держави розроблялося у працях Б. Кістяківського, П. Покровського, Б. Чичеріна, П. Новгородцева та інших.

Особливе місце у перехідному періоді, який переживають пострадянські держави, посідає процес формування основ громадянського суспільства. У сучасній Україні він (цілком закономірно) має низку особливостей.

Становлення громадянського суспільства в Україні – це дуже своєрідний процес, самою історією виокремлений в окрему ланку в загальноосвітньому контексті суспільного поступу. Це зумовлено щонайменше двома обставинами.

Перша з них полягає у тому, що через причини зовнішнього порядку (геополітичні, історичні, соціальні) процес зародження громадянського суспільства в Україні був штучно загальмований, а, зрештою, і зовсім обірваний. Жорстка державно-бюрократична регламентація суспільного життя спочатку в абсолютистській російській імперії, а пізніше в партократично-тоталітарному СРСР, коли самовиявлення особи не тільки не заохочувалося, а розглядалося як виключна соціальна небезпека, робила неможливим існування громадянського суспільства.

Друга обставина парадоксальним чином співіснує поряд з першою і полягає у тому, що саме в Україні громадянське суспільство мало найяскравіший ґрунт для виникнення, становлення й оптимального функціонування. Причиною цього був менталітет українців, глибокі й міцні

традиції духовної культури населення України, питомі риси національного характеру, що склалися упродовж дуже тривалого часу [28].

Наявні в сучасній політичній науці визначення громадянського суспільства констатують його опозицію щодо держави. "Громадянське суспільство – це сфера спонтанного самовияву вільних індивідів і організацій громадян, які добровільно сформувалися і захищені законом від прямого втручання і довільної регламентації з боку органів державної влади".

Громадянське суспільство передбачає сукупність неполітичних стосунків у соціумі, що регулюють національні, релігійні етичні (і взагалі – духовні), економічні, виробничі відносини у межах того чи іншого етносу.

Визначальним явищем у межах громадянського суспільства є людська особистість. Український народ, який дуже тривалий час існував за умов бездержавності, був змушений вже силою історичних обставин розвивати саме ті соціальні інституції, які властиві громадянському суспільству [14].

Суб'єктом громадянського суспільства є активна, творча людська одиниця. "Громадянське суспільство виникає з появою громадянина, який усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділеним комплексом прав і свобод і відповідальним перед суспільством".

Головна тенденція розвитку пострадянських держав полягає в повільному просуванні від тоталітарного режиму до громадянського суспільства. Ця тенденція є універсальною й довгостроковою. В окремих пострадянських державах вона виявляється з різною мірою очевидності й реалізується з різною інтенсивністю. Діапазон відмінностей може бути й є дуже широким: від значних успіхів у подоланні політичної спадщини тоталітаризму та наполегливого просування до громадянського суспільства (країни Балтії) до свідомого намагання реставрувати політичні реалії радянського періоду (Білорусь та деякі країни Середньої Азії). Але це не змінює суті справи, яка полягає ось у чому: просування до громадянського суспільства – це стратегічна лінія конструктивних сил на усьому

пострадянському просторі. Наскільки успішним і наскільки швидким буде цей процес залежить від ряду об'єктивних чинників. Головні серед них – зовнішні та внутрішні.

Зовнішній чинник просування до громадянського суспільства пострадянських держав охоплює:

- впливи, які йдуть від стосунків колишніх радянських держав між собою;
- вплив розвинутих західних держав.

Стосунки держав колишнього Радянського Союзу між собою не набули до цього часу глибини, характеризуються епізодичністю і не можуть бути оцінені як визначальна обставина. На противагу цьому позиція індустріально розвинутих західних країн має суттєвий вплив на ті процеси, які мають місце зараз на пострадянському просторі.

Внутрішній чинник формування громадянського суспільства у пострадянських державах є вирішальним. Він охоплює цілий ряд тенденцій, опозиційних одна до одної, різноскерованих і різних за впливом.

Для західних держав громадянське суспільство є частиною їхнього власного суспільного досвіду, інтегральним підсумком якого ці держави стали. Громадянське суспільство стало логічним наслідком усього попереднього історичного розвитку західних держав. Громадянське суспільство там зросло органічно й незаперечно як оптимальний варіант з багатьох можливих ліній суспільного розвитку, опробуваних на власному досвіді через вагання, помилки, тупикові гілки розвитку і вихід із них.

Головна ідея, яка домінує на пострадянському просторі – це ідея звільнення від тоталітаризму. Звільнення від тоталітарної системи цілком логічно пов'язується з набуттям свободи. Посткомуністична свобода – це своєрідна суспільна якість, це “свобода” від “чогось” (від усього старого, догматичного, безперспективного, нежиттєвого). Вона повинна стати

“свободою для чогось” – для творення нового суспільства, нових реалій, нових можливостей.

В Україні виразно виявилось прагнення створити громадянське суспільство на основі врахування двох обставин: а) світового досвіду і б) власних національних традицій. Це позитивний момент, який необхідно використати. Світовий досвід спроможний надати теоретичну базу для тих сил, котрі дійсно прагнуть збудувати громадянське суспільство, а врахування власних національних традицій дасть змогу прив’язати цей процес до конкретного ґрунту. Без цього зусилля по формуванню громадянського суспільства будуть утопічними й незрозумілими для більшості населення.

Розвиток суспільних процесів може або збільшити привабливість початково обраної моделі облаштування життя, або поставити цю модель під сумнів. В Україні взято курс на цілком визначену модель майбутнього, яка характеризується як правова, демократична держава з соціально орієнтованою ринковою економікою й поступовим формуванням громадянського суспільства.

Адже українська національна ідея – це не якесь політичне гасло чи ідеологічний штамп. Це могутня рушійна сила суспільного, в т.ч. економічного, розвитку. Але не в тому тривіальному розумінні, що ця ідея повинна оволодіти масами, після чого ті будуть більш самовіддано працювати на благо держави, а в тому, що її дух, специфіка українського національного менталітету приховують великий потенціал різнобічного розвитку. Завдання ж держави – створити сприятливі умови для реалізації цього потенціалу.

Становлення громадянського суспільства в Україні – це крок у справі реалізації національної ідеї. І перше, і друге явище замикаються на національні інтереси, виходять із них і скеровані на їх реалізацію.

Вихідна позиція, з якої бере початок уся система структурних елементів, що у єдності утворюють національну ідею, становить собою сукупність національних інтересів. Останні ж зумовлюються національними потребами.

Врахування як перших, так і других – конче необхідний крок у процесі формування будь-якого національного організму. Складність полягає у тому, щоб усвідомити дійсні інтереси нації і не піти шляхом попередніх міркувань, якими б переконливими вони не видавалися. “Як окрема культурно-політична одиниця, нація має інтегровані загальнонаціональні інтереси, чільне місце серед яких посідає інтерес до самозбереження і самопрояву, до реалізації свого соціально-політичного і культурного потенціалу у властивій саме цій нації формі (іншими словами – до реалізації національної ідеї) [27].

До фундаментальних національних інтересів України належить збереження українського народу як своєрідної етнічно-національної спільноти, збереження та розвиток культури українського народу в усіх її складниках (мова, традиції, мистецтво, релігія), відродження вітчизняної економіки, промисловості, сільського господарства, розв’язання екологічної ситуації, зміцнення позицій держави у міжнародних стосунках, підвищення добробуту населення.

Формування громадянського суспільства необхідно розглядати як засіб для розв’язання цих проблем. Таке суспільство уявляється засобом, який спроможний звільнити не реалізовану дотепер енергію народу й мобілізувати його на конструктивну працю.

3.3 Міжнародне співробітництво та євроінтеграція України в контексті національної ідеї

Найперша участь України в міжнародних структурах – це засновник-учасник Організації Об’єднаних Націй. Хоча, участь України у складі СРСР мала іншу мету, безпосередня участь незалежної України в ООН не викликає ніяких сумнівів.

Відповідно до Статті 51 Статуту ООН, 4 квітня 1949 р., було підписано документ про створення Північноатлантичного договору. Україна не є членом

НАТО, але відносини НАТО з Україною почали розвиватися невдовзі по отриманні країною незалежності у 1991 році. Україна не забарилася з приєднанням до Ради Північноатлантичного співробітництва і залишилась активною учасницею протягом усієї історії існування цього органу. Вона приєдналась до програми “Партнерство заради миру” у 1994 р. і була серед засновників Ради євро-атлантичного партнерства, яка замінила РПАС у травні 1997 р.

Під час липневого саміту глав держав та урядів НАТО 1997 р. в Мадриді керівники НАТО та Президент України Л. Кучма [23] підписали “Хартію про особливе партнерство між НАТО та Україною”, яка була парафована кількома тижнями раніше в Сінтрі, Португалія. В цій Хартії країни – члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету та незалежності України, а також її територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання та статусу без’ядерної держави, а також принципу недоторканості кордонів. Це ключові чинники стабільності та безпеки у Центральній та Східній Європі та на континенті в цілому.

Саме ця угода, яка була ратифікована 10 листопада 1994 року Верховною Радою України, стала основою відносин нашої держави з Європейським Союзом. Крім того, вона є не тільки правовим підґрунтям для органічного включення України в європейські та світові процеси, а передбачає широке співробітництво нашої держави з ЄС з цілого ряду політичних, економічних та гуманітарних питань. Факт прийняття такої Угоди свідчить про взаємне бажання партнерів вести рівноправний діалог заради взаємної користі.

Євроінтеграція України – це не просто геополітичний вибір, а відображення глибоких історичних, культурних та цивілізаційних зв’язків українського народу з Європою. Протягом століть український народ був невід’ємною частиною європейської цивілізації, вносячи значний внесок у її

розвиток. Однак, радянський період відірвав Україну від європейських цінностей.

Останній, вирішальний крок у напрямку Європи Україна зробила під час Революції Гідності 2013-2014 років. Саме тоді українське суспільство однозначно заявило про свій європейський вибір, відмовившись від тісніших зв'язків з Росією. Закріплення європейського курсу в Конституції відбулося після Революції Гідності. Конституція України була змінена, щоб закріпити європейську та євроатлантичну інтеграцію як стратегічний курс держави. Це стало офіційним підтвердженням того, що Україна бачить своє майбутнє в європейській родині.

28 лютого 2022 року, в розпал повномасштабного російського вторгнення, Президент України Володимир Зеленський підписав заявку на членство України в Європейському Союзі. Це був безпрецедентний крок, зроблений в надзвичайно складних умовах. Вже 23 червня 2022 року, всього через чотири місяці після подання заявки, Європейська рада надала Україні статус кандидата на членство в ЄС. Це було історичне рішення, яке визнало європейську перспективу України і стало потужним стимулом для подальших реформ. Отримання статусу кандидата означає, що ЄС визнав Україну як потенційного члена і готовий розпочати переговори про вступ. Отримання статусу кандидата в рекордні терміни стало безпрецедентним випадком в історії розширення ЄС. Це рішення продемонструвало сильну підтримку України з боку європейських партнерів.

Євроінтеграція не тільки зміцнює зовнішньополітичні позиції України, але й має важливе значення для формування національної ідеї. Для більшості українців європейська інтеграція означає європейські цінності, такі як демократія, верховенство права, повага до прав людини; стимулювання реформ в різних сферах життя, що сприяє зміцненню української державності та підвищенню її міжнародного авторитету; високі стандарти життя, які включають якісну освіту, охорону здоров'я та соціальний захист; нові

можливості для економічного зростання та підвищення добробуту громадян тощо.

Євроінтеграція є стратегічним вибором України, який відображає прагнення українського народу до демократії, процвітання та безпеки. Вона є невід'ємною частиною національної ідеї та об'єднує українців навколо спільних цінностей і цілей. Незважаючи на численні виклики, Україна продовжує рухатися вперед на шляху до європейської інтеграції, демонструючи свою відданість європейським цінностям.

Отже, Україна рухається на правильному шляху. Для того аби стати повноправним членом європейського співтовариства з боку ЄС немає перешкод. Перешкоди є тільки суто внутрішні, перешкоди країни перехідного періоду в економічній, політичній, соціальній і інших сферах, які необхідно нам усім подолати, і саме прискорити і допомогти у цьому процесі може українська національна ідея.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було проведено аналіз концептуальних засад національної ідеї у формуванні та реалізації державно-управлінських процесів в Україні. Основні результати дослідження знайшли відображення у висновках і пропозиціях, що відповідають меті та завданням, визначеним у роботі.

1. Розкрито історичний генезис української національної ідеї з акцентом на її формуванні в різні періоди державності. Підтверджено, що процес формування національної ідеї в Україні розпочався з часів Київської Русі, коли утвердження християнства стало основою релігійної, культурної та політичної єдності. У Галицько-Волинській державі ідея спадкоємності Русі доповнювалася прагненням до захисту державності. Козацька доба сформувала розуміння національної ідеї як боротьби за свободу, демократичного самоврядування та оборони рідної землі.

У XIX столітті, за умов бездержавності, національна ідея трансформувалася в концепт «українського відродження», що акцентував увагу на збереженні мови, культури та традицій. Провідники цієї епохи, такі як Тарас Шевченко та Іван Франко, закликали до пробудження національної самосвідомості через освіту та культуру. У XX столітті ідея української державності стала ключовою у боротьбі за незалежність, незважаючи на виклики революцій, воєн і тоталітаризму.

Сучасна національна ідея, що сформувалася після 1991 року, поєднує цінності свободи, демократії, європейської інтеграції та збереження національної ідентичності в умовах глобалізації. Вона залишається джерелом консолідації суспільства та його мотивації в боротьбі за свободу й незалежність.

2. Здійснено аналіз концептуальних підходів до визначення національної ідеї. Підтверджено, що феномен національної ідеї має багатовимірний характер, і його інтерпретація залежить від соціокультурного та політичного контексту. Зокрема, культурологічний підхід акцентує увагу на ролі національної ідеї у збереженні мови, традицій та культурної спадщини як основи національної ідентичності. В межах цього підходу національна ідея розглядається як спосіб формування відчуття єдності через культуру, історичну пам'ять та символи. Соціологічний підхід підкреслює значення національної ідеї для суспільного розвитку, орієнтуючи її на консолідацію соціальних груп, розв'язання конфліктів та створення умов для формування єдиної політичної нації. Політичний підхід розглядає національну ідею як важливий елемент державотворення, засіб мобілізації громадян навколо спільної мети, зміцнення національної безпеки та забезпечення сталого розвитку. Філософський підхід аналізує національну ідею як концепт, що визначає сенс існування нації, її історичну місію та орієнтири розвитку.

Результати аналізу свідчать, що українська національна ідея є інтегративним явищем, яке об'єднує цінності свободи, справедливості та демократії. Вона базується на трьох ключових принципах: збереження національної ідентичності, розвиток суспільного добробуту та інтеграція до глобального співтовариства.

Таким чином, концептуальні підходи до визначення національної ідеї вказують на її багатофункціональність, адже вона виконує роль ідентифікаційного, мобілізаційного та інтеграційного чинника у суспільстві.

3. Визначено роль національної ідеї у розвитку правової держави та громадянського суспільства в умовах сучасної України. Доведено, що національна ідея є не лише культурним і соціальним феноменом, а й практичним інструментом, який впливає на зміцнення демократичних цінностей, підтримку правових норм і формування активного громадянського суспільства.

У формуванні правової держави національна ідея відіграє роль основи для утвердження верховенства права, захисту прав і свобод громадян, прозорості й підзвітності влади. Цінності, що формуються через національну ідею (зокрема свобода, справедливість та рівність), закладають основи для створення законодавства, яке відповідає інтересам суспільства та забезпечує його розвиток.

У розвитку громадянського суспільства національна ідея сприяє пробудженню громадянської активності, формуванню культури відповідальності та участі у прийнятті рішень. Вона об'єднує громадян навколо спільних цілей і цінностей, забезпечуючи діалог між різними соціальними групами та створюючи основу для колективної взаємодії.

Роль у розбудові національної ідентичності. Національна ідея сприяє усвідомленню спільного історичного минулого та формуванню відчуття належності до нації. Це, своєю чергою, посилює довіру між громадянами та державою, створюючи передумови для їхньої співпраці.

4. Оцінено значення національної ідеї у процесах міжнародного співробітництва та євроінтеграції України. Встановлено, що національна ідея відіграє ключову роль у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів України та її позиціонуванні на міжнародній арені. Її значення в цих процесах полягає у формуванні іміджу України на міжнародній арені, консолідації зусиль у євроінтеграційному процесі, зміцненні регіонального та глобального партнерства та протидії гібридним загрозам.

Наголошено, що національна ідея, яка ґрунтується на цінностях демократії, свободи й толерантності, дозволяє Україні позиціонувати себе як надійного партнера в міжнародному співтоваристві. Це сприяє зміцненню довіри з боку інших держав і міжнародних організацій. Також національна ідея, орієнтована на інтеграцію до Європейського Союзу, є ідеологічною основою для проведення реформ, що відповідають європейським стандартам. Вона допомагає мобілізувати суспільство на підтримку євроінтеграційних

ініціатив і забезпечує сталість цього курсу навіть у складних політичних умовах.

Крім того, завдяки національній ідеї Україна виступає активним учасником міжнародних процесів, спрямованих на підтримку миру, безпеки та співробітництва. Це дозволяє реалізовувати зовнішньополітичні цілі, сприяючи розвитку дипломатичних, економічних і культурних зв'язків. Також наголошено, що національна ідея слугує інструментом для захисту інформаційного простору України, зокрема в умовах гібридної війни. Вона формує основу для стійкості суспільства перед зовнішніми впливами, підтримуючи національну єдність.

Таким чином, значення національної ідеї у міжнародному співробітництві та євроінтеграції України полягає у її здатності консолідувати суспільство, підтримувати імідж держави як демократичної й прогресивної, а також сприяти її інтеграції до світової спільноти на засадах рівноправності та взаємоповаги.

5. Розроблено рекомендації щодо впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси. Аналіз свідчить, що попри наявність окремих реалізованих заходів, потрібна активізація роботи в багатьох сферах, а також посилення міжнародного компоненту.

Особливу увагу слід приділити розвитку освітніх програм, які повинні інтегрувати національну ідею у всі рівні освіти — від дошкільної до вищої. Це потребує оновлення навчальних планів із використанням сучасних технологій, акценту на національних досягненнях у контексті глобалізації та створення курсів підвищення кваліфікації педагогів. Паралельно необхідно посилити державну комунікаційну політику, використовуючи більш агресивні та креативні підходи до формування іміджу національної ідеї. Це включає збільшення фінансування інформаційних проєктів, створення єдиної платформи для комунікації з громадянами та підвищення компетентності відповідальних за це органів.

Активізація громадян у державно-управлінських процесах також є важливим напрямом. Для цього потрібно розвивати інструменти електронної демократії, спрощувати механізми участі у місцевому самоврядуванні та створювати умови для фінансування громадських ініціатив. Водночас культура має стати потужним засобом популяризації національної ідеї через збільшення підтримки культурних проєктів, стимулювання державно-приватного партнерства та заснування інституцій для стратегічного розвитку культурної дипломатії.

На міжнародному рівні необхідно розширити культурну дипломатію, збільшити фінансування програм популяризації української ідентичності за кордоном, розвивати партнерства з міжнародними організаціями й активно залучати українську діаспору до глобальних ініціатив. Це сприятиме зміцненню позицій України у світі та інтеграції її національних цінностей у міжнародні стратегії.

Інституційна спроможність також потребує вдосконалення. Пропонується створити спеціалізований орган для координації реалізації національної ідеї, провести аудит державних установ щодо їхньої спроможності впроваджувати відповідні політики та розробити механізми підготовки управлінських кадрів. Для забезпечення системності дій важливо внести зміни до законодавства, зокрема ухвалити акти, які закріплять національну ідею як основу державної політики в ключових сферах, а також створити механізми моніторингу реалізації таких політик.

Таким чином, активізація впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси через інституційні зміни, міжнародну співпрацю, посилене фінансування та кадрове забезпечення сприятиме консолідації суспільства, зміцненню демократії та позитивному міжнародному іміджу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96Text> (Дата
звернення: 30.09.2024)
2. Бадзьо Ю. Національна ідея і національне питання. – Київ, Смолоскип. 2015. 52 с.
3. Бордуляк Т. Нація і національна ідея. – Дрогобич. Відродження, 2018. 52 с.
4. Борець Ю. Шляхами рицарів ідеї і чину. – Київ. Смолоскип, 1995. 287 с.
5. Бочковський О. Вступ до націології. – Київ: Генеза, 2015. 144 с.
6. Волиняк П. Нові дні: липень 2012. 32 с.
7. Дмитрів І. Визвольний шлях: – суспільно-політичний і науково літературний місячник №7, 8, –Лондон-Київ, 2010. 1151 с.
8. Довідник НАТО. – Київ: Молодь, 2011. 543 с.
9. Донцов Д. Дух нашої давнини: Відродження, 2013. 341 с.
10. Екран. Лондон. Часопис, 2011. 8 с.
11. Євробюлетень. – Київ: К.І.С. Вересень 2001. 15 с.
12. Захаров Ю.В., Осієнко В.В. Українська Громадська Група сприянню Гельсінських угод: В 4 т. Т4.: Документи і матеріали. – Харків: Фоліо, 2016. 300 с.
13. Зварич Р. АБО/АБО: про кольори в політиці. – Нью-Йорк: Фенікс, 2017. 114 с.
14. Іванишин В. Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 2014. 217 с.
15. Канах Ф. Національна ідея у її втіленнях. Розбудова держави №7-8. – Київ, 2018. 60 с.

16. Картунов О.В. Вступ до етнополітології. – Київ: Крок, 2017. 300 с.
17. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – Київ: Либідь, 2015. 224 с.
18. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – Київ: Либідь, 2013. 352 с.
19. Комарова А.І., Табачківський В.Г. Духовність як основа консолідації суспільства: Том 15. – Київ: ВОДС Злагода, 2015. 626 с.
20. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси (Етнополітологічний аналіз): Монографія. – Київ: Вища школа, 2018. 392 с.
21. Кучма Л.Д. Творення держави – справа кожного з нас. – Київ: Київська правда, 2019. 22 с.
22. Кучма Л.Д. Про найголовніше. – Київ: АТ Книга, 1999. 351 с.
23. Кучма Л.Д. Вірю в український народ. – Київ: ВД Альтернативи, 2000. 504 с.
24. Медведчук В.В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. – Київ: Вид. Україна, 2011. 170 с.
25. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. – Київ: Українська перспектива, 2016. 50 с.
26. НАТО-ревію. – Київ: PC World. 2017. 34 с.
27. Овсієнко В.В. Світло людей. – Київ: Тиражувальний центр УРП, 2016. 107 с.
28. Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. – Тернопіль: книжково-журнальне видавництво “Тернопіль”, 2014. 158 с.
29. Поровський М.І. Забутий заповіт борцям за волю України. – Коломия: видавничо-поліграфічне товариство “Вік”. 2012. 156 с.
30. Пундик Ю. Український націоналізм. – Париж: Бескид, 2020. 96с.

31. Ребет Л. Грабович В. Теорія нації. – Львів: ТВП “Державність”, 2021. 192 с.
32. Розумний М., Сугоняко О. Національна ідея – відповідь на виклик часу: матеріали наукової конференції. – Київ: ВД “Юридична школа”, 2020. 174 с.
33. Ситник П.К. Гуманітарні засади консолідації українського суспільства. – Київ: Національний інститут стратегічних досліджень: вип.1, 2015. 35 с.
34. Сікора В. Національна ідея в економіці. – Київ: ЕсКоб, 2017. 90 с.
35. Скрипнюк О.В. Соціальна правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. Монографія. – Київ: Інститут держави і права ім. Корецького В.М. НАН України, 2019. 600 с.
36. Солдатенко В.Ф. Українська ідея, історичний нарис. – Київ: Народна думка, 2015. 129 с.
37. Степико М.Т. Становлення політичної нації. Політика і час, №4. – Київ: Літопис 20. 2021. 96 с.
38. Стріха М.В. Гаптар В.М. Національна ідея – основа єдності суспільства. Вісник НДП. – Київ, 2017. 59 с.
39. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ: Наукова думка, 2018. 258 с.
40. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення. – Львів: Вид. “Львівська політехніка”, 2020. 307 с.
41. Очеретяний С. Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні. Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах: Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Вроцлав, 23 жовтня 2024 р. – Київ: «Офіс Цифрового Врядування», 2024. 212 с. С. 162-165.

Звіт подібності

метадані

Заголовок

Національна ідея як основа державно-управлінських процесів в Україні

Автор

Очеретяного Сергія Володимировича

Науковий керівник / Експерт

к.т.н. Шлига Петро Семенович

підрозділ

кафедра національної економіки та публічного управління

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

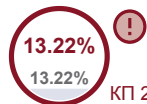
Заміна букв		0
Інтервали		0
Мікропробіли		65
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		216

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

17593

Кількість слів

134715

Кількість символів

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	http://mij-kraj.com.ua/Ukrajina-na-novomu-shlyahu/ukrainska-helsinki-hrupa-na-zakhysti-prav-liudyny-vchora-i-sohodni	120	0.68 %
2	https://philarchive.org/archive/AMITCB	108	0.61 %
3	http://www.rshu.edu.ua/images/nauka/akt_pit_kult_vip17.pdf	102	0.58 %
4	https://studopedia.info/3-86580.html	91	0.52 %
5	https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/Nacionalizm/ChynnyjNacionalizm/VoljaJakZakonZhyttja.html	87	0.49 %

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
Факультет економіки та управління

Вроцлавський Університет
Факультет права, управління та економіки
Інститут адміністративних наук

ЗБІРНИК ТЕЗ
III Міжнародної науково-практичної конференції

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ТА УПРАВЛІННЯ
СТРАТЕГІЧНИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ
В КРИЗОВИХ УМОВАХ**

POLITYKA PUBLICZNA I ZARZĄDZANIE KOMUNIKACJĄ
STRATEGICZNĄ W WARUNKACH KRYZYSOWYCH

PUBLIC POLICY AND STRATEGIC COMMUNICATION
MANAGEMENT IN CRISIS CONDITIONS

23 жовтня 2024 року

«ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ»

Київ–Вроцлав

УДК 621:351/354

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Факультету економіки та управління КНЕУ імені Вадима Гетьмана
протокол №4 від 21.11.2024*

Тези публікуються в авторській редакції.
Організаційний комітет залишає за собою право не поділяти думку авторів.

Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах : Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Вроцлав, 23 жовтня 2024 р. Київ : «ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ», 2024. 212 с.

Збірник тез укладено за підсумками досліджень, представлених на III Міжнародної науково-практичної конференції **«Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах»** 23 жовтня 2024 року. Доповіді учасників презентують наукові результати щодо діяльності органів державної влади в кризових умовах, зокрема збройної агресії проти України задля подальшого розвитку спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування».

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Леонід АРСЕНОВИЧ	д.філософ. публ. упр. та адмін.
Віталій ГАВРИЛЯК	д.філософ. публ. упр. та адмін.
Сергій КВІТКА	д.держ.упр., проф.

УДК 621:351/354

Сергій ОЧЕРЕТЯНИЙ
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Процес формування національної ідеї в Україні розпочався з часів Київської Русі, коли утвердження християнства стало основою релігійної, культурної та політичної єдності. У Галицько-Волинській державі ідея спадкоємності Русі доповнювалася прагненням до захисту державності. Козацька доба сформувала розуміння національної ідеї як боротьби за свободу, демократичного самоврядування та оборони рідної землі.

У XIX столітті, за умов бездержавності, національна ідея трансформувалася в концепт «українського відродження», що акцентував увагу на збереженні мови, культури та традицій. Провідники цієї епохи, такі як Тарас Шевченко та Іван Франко, закликали до пробудження національної самосвідомості через освіту та культуру. У XX столітті ідея української державності стала ключовою у боротьбі за незалежність, незважаючи на виклики революцій, воєн і тоталітаризму.

Сучасна національна ідея, що сформувалася після 1991 року, поєднує цінності свободи, демократії, європейської інтеграції та збереження національної ідентичності в умовах глобалізації. Вона залишається джерелом консолідації суспільства та його мотивації в боротьбі за свободу й незалежність.

Феномен національної ідеї має багатовимірний характер, і його інтерпретація залежить від соціокультурного та політичного контексту. Зокрема, культурологічний підхід акцентує увагу на ролі національної ідеї у збереженні мови, традицій та культурної спадщини як основи національної ідентичності. В межах цього підходу національна ідея розглядається як спосіб формування відчуття єдності через культуру, історичну пам'ять та символи. Соціологічний підхід підкреслює значення національної ідеї для суспільного розвитку, орієнтуючи її на консолідацію соціальних груп, розв'язання конфліктів та створення умов для формування єдиної політичної нації. Політичний підхід розглядає національну ідею як важливий елемент державотворення, засіб мобілізації громадян навколо спільної мети, зміцнення національної безпеки та забезпечення сталого розвитку. Філософський підхід аналізує національну ідею як концепт, що визначає сенс існування нації, її історичну місію та орієнтири розвитку.

Результати аналізу свідчать, що українська національна ідея є інтегративним явищем, яке об'єднує цінності свободи, справедливості та демократії. Вона базується на трьох ключових принципах: збереження національної ідентичності, розвиток суспільного добробуту та інтеграція до глобального співтовариства.

Таким чином, концептуальні підходи до визначення національної ідеї вказують на її багатофункціональність, адже вона виконує роль ідентифікаційного, мобілізаційного та інтеграційного чинника у суспільстві.

Національна ідея є не лише культурним і соціальним феноменом, а й практичним інструментом, який впливає на зміцнення демократичних цінностей, підтримку правових норм і формування активного громадянського суспільства. У формуванні правової держави національна ідея відіграє роль основи для утвердження верховенства права, захисту прав і свобод громадян, прозорості й підзвітності влади. Цінності, що формуються через національну ідею (зокрема свобода, справедливість та рівність), закладають основи для створення законодавства, яке відповідає інтересам суспільства та забезпечує його розвиток.

У розвитку громадянського суспільства національна ідея сприяє пробудженню громадянської активності, формуванню культури відповідальності та участі у прийнятті рішень. Вона об'єднує громадян навколо спільних цілей і цінностей, забезпечуючи діалог між різними соціальними групами та створюючи основу для колективної взаємодії.

Роль у розбудові національної ідентичності. Національна ідея сприяє усвідомленню спільного історичного минулого та формуванню відчуття належності до нації. Це, своєю чергою, посилює довіру між громадянами та державою, створюючи передумови для їхньої співпраці.

Національна ідея відіграє ключову роль у визначенні зовнішньополітичних пріоритетів України та її позиціонуванні на міжнародній арені. Її значення в цих процесах полягає у формуванні іміджу України на міжнародній арені, консолідації зусиль у євроінтеграційному процесі, зміцненні регіонального та глобального партнерства та протидії гібридним загрозам. Національна ідея, яка ґрунтується на цінностях демократії, свободи й толерантності, дозволяє Україні позиціонувати себе як надійного партнера в міжнародному співтоваристві. Це сприяє зміцненню довіри з боку інших держав і міжнародних організацій. Також національна ідея, орієнтована на інтеграцію до Європейського Союзу, є ідеологічною основою для проведення реформ, що відповідають європейським стандартам. Вона допомагає мобілізувати суспільство на підтримку євроінтеграційних ініціатив і забезпечує сталість цього курсу навіть у складних політичних умовах.

Крім того, завдяки національній ідеї Україна виступає активним учасником міжнародних процесів, спрямованих на підтримку миру, безпеки та співробітництва. Це дозволяє реалізовувати зовнішньополітичні цілі, сприяючи розвитку дипломатичних, економічних і культурних зв'язків. Також наголошено, що національна ідея слугує інструментом для захисту інформаційного простору України, зокрема в умовах гібридної війни. Вона формує основу для стійкості суспільства перед зовнішніми впливами, підтримуючи національну єдність.

Таким чином, значення національної ідеї у міжнародному співробітництві та євроінтеграції України полягає у її здатності консолідувати суспільство, підтримувати імідж держави як демократичної й прогресивної, а також сприяти її інтеграції до світової спільноти на засадах рівноправності та взаємоповаги.

Для впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси, попри наявність окремих реалізованих заходів, потрібна активізація роботи в багатьох сферах, а також посилення міжнародного компоненту. Особливу увагу слід приділити розвитку освітніх програм, які повинні інтегрувати національну ідею у всі рівні освіти — від дошкільної до вищої. Це потребує оновлення навчальних планів із використанням сучасних технологій, акценту на національних досягненнях у контексті глобалізації та створення курсів підвищення кваліфікації педагогів. Паралельно необхідно посилити державну комунікаційну політику, використовуючи більш агресивні та креативні підходи до формування іміджу національної ідеї. Це включає збільшення фінансування інформаційних проєктів, створення єдиної платформи для комунікації з громадянами та підвищення компетентності відповідальних за це органів.

Активізація громадян у державно-управлінських процесах також є важливим напрямом. Для цього потрібно розвивати інструменти електронної демократії, спрощувати механізми участі у місцевому самоврядуванні та створювати умови для фінансування громадських ініціатив. Водночас культура має стати потужним засобом популяризації національної ідеї через збільшення підтримки культурних проєктів, стимулювання державно-приватного партнерства та заснування інституцій для стратегічного розвитку культурної дипломатії.

На міжнародному рівні необхідно розширити культурну дипломатію, збільшити фінансування програм популяризації української ідентичності за кордоном, розвивати партнерства з міжнародними організаціями й активно залучати українську діаспору до глобальних ініціатив. Це сприятиме зміцненню позицій України у світі та інтеграції її національних цінностей у міжнародні стратегії.

Інституційна спроможність також потребує вдосконалення. Пропонується створити спеціалізований орган для координації реалізації національної ідеї, провести аудит державних установ щодо їхньої спроможності впроваджувати відповідні політики та розробити механізми підготовки управлінських кадрів. Для забезпечення системності дій важливо внести зміни до законодавства, зокрема ухвалити акти, які закріплять національну ідею як основу державної політики в ключових сферах, а також створити механізми моніторингу реалізації таких політик.

Таким чином, активізація впровадження національної ідеї в державно-управлінські процеси через інституційні зміни, міжнародну співпрацю, посилене фінансування та кадрове забезпечення сприятиме консолідації суспільства, зміцненню демократії та позитивному міжнародному іміджу України.

БАРАБОШКІН Костянтин ДАВИДОВ Павло СЕРВІСНІ ТЕХНОЛОГІЇ РЕІНЖИНІРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ МІСТА КИЄВА	141
КОРНУХ Сергій ІНСТРУМЕНТИ АНАЛІТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	144
БАЛАНДІН Тарас КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ТА ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ БРЕНДУ ТЕРИТОРІЇ	147
СУЩИК Аліна ДОСВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН У РОЗВИТКУ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА ...	150
ЖГІЛЬОВА Наталія ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ	152
ІВАНОВА Олена ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ	155
ХАЦЮР Ганна МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НЕБЕЗПЕЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	159
ОЧЕРЕТЯНИЙ Сергій НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	162
ГНАТЮК Андрій ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВОГО ПОМІЧНИКА.....	166
ВАРТАНОВ Стас ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДІАЛОГУ СТУДЕНТІВ ІЗ ОРГАНАМИ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА УНІВЕРСИТЕТУ	169
ТИМОНІН Олександр ОЦИФРУВАННЯ ПОСЛУГИ РЕЄСТРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНИЙ КВАРТИРНИЙ ОБЛІК ІЗ ВПРОВАДЖЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОМІЧНИКА.....	172
БЕРЕЖНА Дарія КРИЗОВІ КОМУНІКАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	174
БАЙДЮК Софія БЕЗПЕКОВІ ПИТАННЯ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	177
ПЕТРОВ Іван ПРОБЛЕМИ КОРИСТУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИМИ СЕРВІСАМИ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	180

н а у к о в е в и д а н н я

ЗБІРНИК ТЕЗ
III Міжнародної науково-практичної конференції

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ТА УПРАВЛІННЯ
СТРАТЕГІЧНИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ
В КРИЗОВИХ УМОВАХ**

POLITYKA PUBLICZNA
I ZARZĄDZANIE KOMUNIKACJĄ STRATEGICZNĄ
W WARUNKACH KRYZYSOWYCH

PUBLIC POLICY AND STRATEGIC COMMUNICATION
MANAGEMENT IN CRISIS CONDITIONS

23 жовтня 2024 року

Авторська редакція

Упорядник та виготовлювач
ГО «ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ»
digital.gov.office@gmail.com

Підписано до друку 30.10.2024. Формат 60х84 /16. Папір офісний. Гарнітура TimesNewRoman
Спосіб друку цифровий. Ум. друк. арк. 14.18 Наклад 300